

महिलाका लागि सूचनाको हक
(वैदेशिक दोषगाई द चेलिबेटी बेचबिखनमा केन्द्रित)
तालिम सहजीकरण पुस्तिका

**महिलाका लागि सूचनाको हक्क
(वैदेशिक दोजगाई द चेलिबेटी बेचबिखनमा केन्द्रित)
तालिम सहजीकरण पुस्तिका**

सम्पादनः बबिता बस्नेत

(मिडिया एड्भोकेसी ग्रुपका लागि बबिता बस्नेत, युका श्रेष्ठ र
विष्णु पोखरेलद्वारा तयार पारिएको)

युएन वुमन र जोन्टा इन्टरनेशनलको सहयोगमा प्रकाशित

कपी दाइटको सम्पूर्ण अधिकार मिडिया एड्भोकेसी ग्रुपमा सुरक्षित

प्रकाशक :

मिडिया एड्भोकेसी ग्रुप (म्याग),
काठमाण्डौ, नेपाल
पोष्ट बक्स नं. : ८९७
फोन नं. : ०१-४२२९४४०
ईमेल : magprog08@gmail.com
वेबसाइट: www.mag.org.np

हाम्रो भनाइ

महिला, पुरुष या तेस्रोलिङ्गी जुनसुकै समुदायका निम्नि सूचना आफैमा शक्ति हो, आत्मविश्वास हो । कुनै पनि विषयमा आफु जानकार हुनु र नहुनुबीचको भिन्नता ठूलो हुन्छ । तर, सूचनाको यो संसार महिलाका निम्नि अझै पनि दुरुह छ । नागरिक सचेतना र सशक्तीकरणका लागि सूचना अनिवार्य र महत्वपूर्ण मानिन्छ । आफ्नो देशका सार्वजनिक निकायमा कहाँ के भइरहेको छ भनेर

जानकारी राख्नका लागि नेपाली नागरिकले कानूनी रूपमै सूचनाको अधिकार प्राप्त गरेका छन् । तर, मूलुकको आधा जनसङ्ख्यामध्ये अधिकांश महिला तथा तेश्रो लिङ्गीहरु यो कानूनी अधिकारको जानकारीबाट बञ्चित छन् । यी वर्गलाई केन्द्रित गरेर सूचनाको हकका अभियान त्यति भएका छैनन् । लैंगिक पृष्ठभूमिका कारण महिला स्वयम्भा पनि सूचना भनेको त पुरुषको प्राथमिकता र आवश्यकता हो, घरका पुरुष सदस्यले थाहा पाए त भइहाल्यो नि भन्ने सोच विद्यमान छ ।

नेपालमा सूचनाको हकसम्बन्धी ऐन ०६४ देखि लागु भएको छ । निकै लामो सङ्घर्षपछि प्राप्त सूचनाको हकसम्बन्धी कानून निर्माण भएपछि जनताको सुसूचित हुने अधिकार सुनिश्चित हुने अपेक्षा गरिएअनुरूप विस्तारै-विस्तारै यो अधिकारबारे जनमानसमा जानकारी बढ़दै गएको छ । यद्यपि महिलामा भने सूचनाको हकसम्बन्धी कानुनको प्रयोगबारे जानकारी कम छ । सूचनाको हकको प्रयोगले सुशासन, पारदर्शिता र जवाफदेहितालाई बाध्यकारी ढड्गले प्रोत्साहित गर्दछ । आफु जान गन्तव्य, आफुले गर्ने काम, प्राप्त गर्ने सेवा-सुविधा, आइपर्न सक्ने कठिनाइबारे जानकारी पाए महिलाले वैदेशिक रोजगारीलगायतका क्षेत्रमा भोग्नुपरेको कठिनाइ कम हुन्छ । महिला भएकै कारणले महिला दुःखी भएका होइनन्, सशक्त नभएकाले दुःखी, पीडित बन्ने अवस्थाको सिर्जना भएको हो । सुसूचित हुनु या आफ्नो लागि आवश्यक विभिन्न विषयबारे जानकार हुनु सशक्तीकरणको महत्वपूर्ण सूचक हो । कुनै पनि नेपाली नागरिकलाई सूचना मार्ने अधिकार छ । सूचनाको हक भनेको सार्वजनिक

निकाय तथा निकायमा रहेका जिम्मेवार व्यक्तिबाट भए-गरेका कामको व्यक्तिगत वा सार्वजनिक महत्वको सूचना माग्ने र पाउने अधिकार हो। कुनै पनि विषयमा जानकारी पाएपछि मात्रै व्यक्तिले सम्बन्धित विषयमा आफ्नो भूमिका निर्वाह गर्न सक्छ। त्यसैले सूचनाको हकलाई नागरिकको नैसर्गिक अधिकारका रूपमा लिइन्छ।

नेपाली नागरिकले सरकारी निकायबाट मात्र होइन, कुनै पनि सार्वजनिक निकायबाट सार्वजनिक सरोकारका सूचनाका साथै आफ्नो सरोकारका सूचना माग्न सक्छन्। ती सूचनाका अभिलेख जाँच र प्रतिलिपि लिन सक्छन्। सूचनाको हकसम्बन्धी कानून लागु भएपछि अब कुनै पनि सरकारी र सार्वजनिक निकायको काम गोप्य राख्नु या रहनु उचित मानिँदैन। यद्यपि हामीकहाँ कुनै महत्वपूर्ण सार्वजनिक पदको बहाली गर्दा गोपनीयताको शपथ खाने प्रचलन छ। तर, सूचनाको हकको अवधारणा भने पारदर्शिता र जवाफदेहितालाई प्रवर्द्धन गर्नुसँग सम्बन्धित छ। समयसँगसँगै अब देशको सुरक्षासँग सम्बन्धित केही संवेदनशील क्षति नपुग्ने गरी शपथको परम्परालाई पनि परिमार्जित गर्दै गोपनीयताबाट पारदर्शितातर्फ रूपान्तरण गर्नु आवश्यक देखिन्छ।

नागरिकको सूचनाको हकबारे महिलालाई जानकारी गराई यसको प्रयोगलाई व्यापक बनाउन यो सामग्री प्रकाशित गरिएको हो। मुलतः विपद्को अवस्थापछिको पुनर्निर्माण, असुरक्षित वैदेशिक रोजगारी र चेलिबेटी बेचबिखनविरुद्ध सूचनाको हकलाई संयन्त्रका रूपमा प्रयोग गर्नका लागि निर्माण गरिनेमहिलाको समूहलाई दिने तालिमका लागि यो निर्देशिका निर्माण गरिएको हो। सिन्धुपाल्चोक, काठमाडौं र धादिङका महिलालाई लक्षित गरेर तालिम दिइनेछ। यो निर्देशिकाका आधारमा सरकारी अधिकारी तथा अन्य सरोकारवाला पक्षसँगका अभिमुखीकरण तथा अन्तर्क्रियात्मक कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछन्। सूचनाको अधिकारको विषयलाई व्यापकता दिन, महिलालाई सुसुचित हुनका निमित अभिप्रेरित गर्न तथा सूचना माग्ने संस्कृतिको विकास गर्न सहयोग पुगोस् भन्ने उद्देश्यले महिलालाई लक्षित गरी निर्माण गरिएको यो सामग्रीले सूचनाको हकको प्रयोगबारे नागरिक तहमा सचेतना जगाउन महत्वपूर्ण भूमिका

निर्वाह गर्ने विश्वास हामीले लिएका छौं । सामग्री निर्माणमा महत्वपूर्ण सहयोग पुऱ्याउनुभएकोमा युका श्रेष्ठ, विष्णु पोखरेल, सुमन खन्ती, विराट थापा लाई धन्यवाद दिन चाहन्छु । यस कार्यमा हामीसँग सहकार्य गर्ने राष्ट्रिय सूचना आयोग तथा आयोगकी आयुक्त यशोदा तिम्सिना र युएन वुमनप्रति हामी आभारी छौं ।

बबिता बस्नेत

अध्यक्ष

मिडिया एड्भोकेसी ग्रूप (म्याग)

१. पहिलो सत्र

सूचनाको हक

प्रशिक्षकका लागि

उद्देश्य : यो सत्रपछि सहभागीले

- सूचनाको हकको पृष्ठभूमिवारे जानकारी राख्नेछन् ।
- सूचनाको हकमा अवधारणात्मक स्पष्टता राख्नेछन् ।
- सूचनाको हकको महत्ववारे स्पष्ट हुनेछन् ।
- सूचनाको हकबारे सहभागीबीच समान बुझाइ हुनेछ ।

समय : तीन घन्टा

सामग्री : मेटाकार्ड, मार्कर र ओभरहेड प्रोजेक्टर

विधि : भिडियो सो, प्रस्तुति र छलफल

प्रशिक्षकले गर्नुपर्ने

- छलफलको सुरुवातमा सूचनाको हकसम्बन्धी बुझाइबारे सहभागीलाई प्रश्न गर्ने
- मेटाकार्डमा मुख्य कुराहरूको टिपोट गर्ने
- छलफलबाट आएका बुँदाहरू सुनाउने र आफ्नो प्रस्तुति अगाडि बढाउने

अध्ययन सामग्री

सूचनाको अर्थ

नेपाली शब्दकोशअनुसार सूचनाको अर्थ सम्बन्धित सबैलाई केही कुरा थाहा दिने काम, सम्बद्ध व्यक्तिहरूलाई बोध गराउन भनिने कुरा या जानकारी हो । यस अर्थमा सूचनाको हकको अर्थ जानकारीको हक हो या जान्न पाउने अधिकार हो ।

सूचनाको हकसम्बन्धी ऐनको दफा २ को 'ख' अनुसार सूचना भन्नाले सार्वजनिक निकायबाट सम्पादन हुनेवा भएको सार्वजनिक महत्वको काम, तत्सम्बन्धी कारबाही वा निर्णयसँग सम्बन्धित कुनै लिखित सामग्री वा जानकारी सम्भिन्नपर्छ ।

अधिकारको रूपमा सूचनाको पृष्ठभूमि

मुलुकमा भएका विभिन्न समयका राजनीतिक परिवर्तनसँगै जनताका आधारभूत अधिकार सुनिनिश्चित भएका छन् । अधिकारको पहिचान गरी ०४६ को प्रजातन्त्रपछि सरकारले विभिन्न विषयमा कानून नै निर्माण गरेको छ । यसबीचमा अधिकारसँग सम्बन्धित विभिन्न अन्तराष्ट्रिय सन्धि, महासन्धि र सम्झौतामा पनि सरकारले प्रतिबद्धता जनाएको छ । ०४७ को संविधानले सूचनाको हकलाई मौलिक हकको रूपमा उल्लेख गरेको थियो । संविधानिक व्यवस्था भए पनि ऐन नहुँदा जनताको सूचनाको हक संरक्षित हुने स्थिति नहुँदा नेपाल पत्रकार महासंघले नेपाल प्रेस इन्टिच्युट समेतको संलग्नतामा विसं २०५८ सालमा गैरसरकारी विधेयक तयार गरी बिसं २०५९ सालमा संसदमा दर्ता गरेको थियो । तर उक्त विधेयक माथि छलफल भनेहुन सकेन ।

सूचनाको हकको पृष्ठभूमि

०४७ को संविधानले सूचनाको हकलाई मौलिक हकको रूपमा उल्लेख गरेको भए पनि कानूनको अभावमा यसको कार्यान्वयन हुन सकेको थिएन । त्यसबीचमा केही प्रयास भए तापनि त्यसले परिणाममुखी सफलता भने पाउन सकिरहेको थिएन । ०६२/६३ को जनआन्दोलनपछिको अन्तरिम संविधान ०६३ को धारा २७ मा ‘प्रत्येक नागरिकलाई आफ्नो वा सार्वजनिक सरोकारको कुनै पनि विषयको सूचना पाउने हक हुनेछ’ भनी उल्लेख गरियो ।

सूचनाको हकसम्बन्धी ऐन

अन्तरिम संविधानमा भएको सूचनाको हकसम्बन्धी व्यवस्थालाई लिएर त्यससम्बन्धी कानून बन्नुपर्ने माग सशक्त ढङ्गले भएपछि सूचनाको हकसम्बन्धी विधेयक मस्यौदा गर्नका लागि सरकारले कार्यदल गठन गन्यो । कानुनविद् काशीराज दाहालको संयोजकत्वमा गठित उक्त कार्यदलमा पत्रकारहरू तारानाथ दाहाल, शिव गाउँले, बविता बस्नेत, बालकृष्ण चापागाई र मुरारी शर्मा सदस्य थिए । ०६४ साउन २ गते व्यवस्थापिका-संसदले सूचनाको हकसम्बन्धी व्यवस्था गर्न बनेको विधेयक पारित गन्यो । ऐनमा राखिएको प्रावधान अनुसार ०६४ भदौ ३ देखि सूचनाको हकसम्बन्धी ऐन नेपालमा लागु भएको हो । सूचनाको

हकसम्बन्धी ऐनमा ३८ वटा दफा २१ अनुसुची रहेका छन्। सूचनाको हकसम्बन्धी नियमावली ०६५ माघ २७ गते सरकारले सूचनाको हकसम्बन्धी नियमावली जारी गयो, उक्त नियमावलीमा २५ नियम २१ अनुसुची रहेका छन्। सूचनाको हकको महत्व कुनै पनि विषयमा सुसूचित हुनु र नहुनुले मानिसको जीवनमा निकै ठुलो फरक पार्दछ। आफुलाई जानकारी भएको विषयमा आत्मविश्वासका साथ सार्वजनिक रूपमा प्रस्तुत हुन सकिन्छ। आफ्नो गाउँ-ठाउँमा के भइरहेको छ ? विकासका काम कसरी भइरहेका छन् र भएका छैनन् भने किन भएका छैनन् भन्नेजस्ता सार्वजनिक महत्वका सबै विषयमा जान्न पाउने हक नागरिकलाई छ। सूचना शक्ति र आत्मविश्वास पनि हो। सही सूचना प्राप्त गर्न सके मात्रै सही-गलत छुट्ट्याउन सकिन्छ र कुनै पनि गलत कुराको विरोध र सही कुराको समर्थन गर्न सक्ने क्षमता प्राप्त हुन्छ। तसर्थ सूचना आफैँमा महत्वपूर्ण पक्ष / अङ्गबन्न पुगेको छ।

सूचनाको हकभित्र के-के पर्छन् ?

- सार्वजनिक निकायमा भएका कुनै लिखत, सामग्री वा सम्बन्धित निकायको कामकारबाहीको अध्ययन वा अवलोकन गर्ने ।
- त्यस्ता निकायमा भएका लिखतको प्रमाणित प्रतिलिपि प्राप्त गर्ने ।
- सार्वजनिक सरोकारको निर्माणकार्य भइरहेको वा भइसकेको स्थलको भ्रमण र अवलोकन गर्ने ।
- कुनै सामग्रीको प्रमाणित नमूना सङ्कलन गर्ने ।
- कुनै पनि किसिमको यन्त्रमा राखिएको सूचना प्राप्त गर्ने ।
- सार्वजनिक निकायका श्रव्य-दृश्य सूचना प्राप्त गर्ने ।
- जुन रूपमा सूचना मागिएको हो त्यही रूपमा सूचना पाउनुपर्ने ।

सूचना कहाँ मार्गे ?

कुनै पनि सार्वजनिक निकायका सूचना सम्बन्धित निकायबाट मार्ग सकिन्छ।

सार्वजनिक निकाय भनेका के-के हुन् ?

सूचनाको हकसम्बन्धी ऐनको दफा २ को 'क' मा सार्वजनिक निकायको परिभाषा स्पष्ट गरिएको छ। जस अनुसार सार्वजनिक निकाय भन्नाले यी निकाय या संस्थाहरूलाई बुझाउँछ।

- संविधानअन्तर्गतका निकाय
- ऐनद्वारा स्थापित निकाय
- नेपाल सरकारद्वारा गठित निकाय
- कानूनद्वारा स्थापित सार्वजनिक सेवा प्रदायक सङ्गठित संस्था वा प्रतिष्ठान
- प्रचलित कानूनबमोजिम दर्ता भएका राजनीतिक दल तथा सङ्गठन
- नेपाल सरकारको पूर्ण वा आंशिक स्वामित्व वा नियन्त्रण रहेको वा अनुदानमासञ्चालितवानेपाल सरकारको अनुदानप्राप्त सङ्गठित संस्था
- नेपाल सरकार वा कानूनद्वारा स्थापित निकायले कुनै सम्भौता गरी गठन गरेको सङ्गठित संस्था
- प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष रूपमा नेपाल सरकार वा विदेशी राष्ट्र वा अन्तर्राष्ट्रिय सङ्घ/संस्थाहरूद्वारा सञ्चालित निकाय वा सङ्घसंस्थाहरू
- नेपाल सरकारले राजपत्रमा सूचना प्रकाशन गरी सार्वजनिक निकाय भनी तोकेका अन्य निकाय वा संस्था ।

सूचना अधिकारी को हुन् ?

- सूचना अधिकारी सूचना दिनका लागि तोकिएका व्यक्ति हुन् ।
- सूचनाको हकसम्बन्धी ऐनको दफाले प्रत्येक सार्वजनिक निकायमा सूचना अधिकारी हुनुपर्ने व्यवस्था गरेको छ ।
- सूचनाप्रवाह गर्ने प्रयोजनकालागि कार्यालयप्रमुखले आफ्नाकार्यालयमा रहेको सूचना नियमित रूपमा सूचना अधिकारीलाई उपलब्ध गराउनुपर्नेछ ।
- सूचना अधिकारीका साथै सूचना एकाइको पनि व्यवस्था गरिनुपर्छ ।
- सेवाग्राहीले देखेगरी सूचना अधिकारीको नेमप्लेट र कोठा हुनुपर्नेछ ।
- सूचना अधिकारीले सेवाग्राहीले मारोको सूचना नियमानुसार १५ दिनभित्र दिनुपर्नेछ ।
- सूचना दिन नमिल्ने भए त्यसको कारण दिनुपर्नेछ ।
- सूचना र कारण पनि नदिए सूचना अधिकारीलाई विभागीय कारबाहीको व्यवस्था पनि गरिएको छ ।

सूचना कसरी माग्ने ?

पहिलो चरण

- सूचना माग्नका लागि सबैभन्दा पहिला आफुलाई आवश्यक सूचनाबारे स्पष्ट हुनुपर्छ र सूचना माग्न लागेको कार्यालयबारे जानकारी राख्नुपर्छ।
- कार्यालयको सूचना अधिकारीकहाँ जानुपर्छ । यदि सूचना अधिकारी छैनन् भने उक्त कार्यालयका प्रमुख नै सूचनादिनका लागि जिम्मेवार हुन्छन्।
- सूचनाका लागि ऐनको दफा ७ को कार्यविधि अनुसारको ढाँचामा निवेदन लेख्नुपर्छ ।
- यसरी दिइने निवेदनमा कसैको तोक लगाइरहनुपर्दैन । टिकट टाँस्न पनि आवश्यक छैन ।
- निवेदकले मागेको सूचना सम्बद्ध अधिकारीले १५ दिनभित्र दिन सक्ने / नसक्ने बारे जानकारी गरा उनुपर्छ । नमिल्ने भए त्यसको कारण के हो भन्ने पनि उल्लेख गर्नुपर्छ ।

दोस्रो चरण

- सूचना अधिकारीले सूचना नदिए वा चाहेअनुसारको सूचना उपलब्ध नगराए वा सूचना अधिकारीले सूचना दिन नमिल्ने भनी दिएको कारणमा चित्त नबुझे कार्यालय प्रमुख समक्ष तोकिएको ढाँचामा उजुरी दिनुपर्छ ।
- यस्तो उजुरी उपर कार्यालय प्रमुखले सात दिनभित्र कारबाही सम्पन्न गरी आवेदकलाई सूचना दिने वा दिन नमिल्ने भए सोको कारण दिनुपर्छ ।

तेस्रो चरण

- कार्यालय प्रमुखबाट सन्तोष जनक सूचना वा सूचना नदिनाका कारणमा चित्त नबुझे राष्ट्रिय सूचना आयोग समक्ष तोकिएको ढाँचामा पुनरावेदन / उजुरी दिन सकिन्छ ।
- यसरी प्राप्त उजुरीमा आयोगले ६० दिनभित्र निर्णय दिनुपर्ने व्यवस्था रहेको छ ।

सूचनाका लागि दस्तुर

- सूचना प्राप्तिका लागि दस्तुर पनि तिर्नुपर्नेछ (ऐनको दफा ८ को १, २, ३ र ४ तथा नियमावलीको नियम ४ अनुसार)
- ए फोर साइजको पहिलो पाँच पृष्ठको शुल्क तिर्नुपर्नै छैन । या निःशुल्क हुनेछ
- त्यसपछि तोकिएबमोजिम दस्तुर तिर्नुपर्नेछ। नियमावलीको नियम ४ ले शुल्कसम्बन्धी व्यवस्था स्पष्ट गरेको छ ।
- सामान्य आकार (ए फोर) का लागि प्रतिपृष्ठ ५ रुपैयाँ
- सामान्य आकार (ए फोर) भन्दा ठूलो आकारको प्रतिपृष्ठ १० रुपैयाँ
- डिस्केट, सीडीजस्ता विद्युतीय माध्यमद्वारा प्रदान गरिने सूचनाका लागि प्रतिडिस्केट/सीडीबापत ५० रुपैयाँ
- सार्वजनिक महत्वको निर्माणकार्य भइरहेको स्थलको भ्रमण वा अवलोकन आधा घन्टाभन्दा बढी समय गर्ने भएमा प्रतिघन्टा प्रतिव्यक्ति ५० रुपैयाँ

२. दोस्रो सत्र

सूचना पाएर के हुन्छ ? सूचना नपाए कहाँ जाने ?

प्रशिक्षकका लागि

उद्देश्य :

- यो सत्रपछि सहभागीले सूचनाको महत्वबारे जानकारी राख्नेछन् ।
- सूचना मार्गे चरण र राष्ट्रिय सूचना आयोगबारे जानकारी राख्नेछन् ।
- निवेदन हाले पनि प्राप्त गर्न नसक्ने सूचनाबारे जानकारी राख्नेछन् ।

समय : दुई घन्टा

सामग्री : चार्टपेपर र मार्कर

विधि : छलफल र प्रस्तुति

अध्ययन सामग्री

सूचना पाएर के हुन्छ ? सूचनाले के गर्द्ध ?

- सूचनाले मानिसलाई अरूका सामु प्रमाणसहित आफ्ना कुरा राख्न सक्ने बनाउँछ ।
- के कुरामा आफुले आवाज उठाउन लागेको हो या के काम गर्न लागेको हो, त्यसबारे जानकारीयुक्त बनाउँछ ।
- अधिकार सुनिश्चितताका लागि सूचना नागरिकको अधिकार हो ।
- आफुसँग सम्बद्ध विषयबारे जानकारी प्राप्त गराउँछ ।
- सार्वजनिक निकायलाई उत्तरदायी र जिम्मेवार बनाउन सूचनाको आवश्यकता पर्छ ।
- शासनका अझ्गा र सार्वजनिक निकायलाई पारदर्शी बनाउन सूचनाले महत गर्द्ध ।
- लोकतन्त्रलाई स्थानीय स्तरदेखि नै संस्थागत गर्न सूचनाको महत्व रहन्छ ।
- शासनका विविध निकायका कामकारबाहीमा आमनागरिकलाई प्रत्यक्षतः सहभागी गराउन सूचना आवश्यक छ ।
- भ्रष्टाचार र अनियमितता नियन्त्रण गर्न सूचना महत्वपूर्ण पक्ष हो ।
- सार्वजनिक निकायका कामकारबाहीको नागरिकस्तरमा अनुगमन

प्रक्रियालाई सुनिश्चित गर्न सूचनाको भूमिका महत्वपूर्ण हुनेछ ।

- नागरिकलाई वास्तविक अर्थमा सम्प्रभुसम्पन्न बनाउन सूचना एउटा आधारभूत अङ्ग बन्न सक्छ ।
- विकास-निर्माणका प्रक्रियालाई प्रभावकारी ढङ्गले सञ्चालन गर्न र पारदर्शिताका लागि सूचनाले महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गर्दछ ।

सूचना नपाए कहाँ जाने ?

- सूचना अधिकृतले सूचना उपलब्ध नगराएमा सूचना उपलब्ध गराउन सकिन्दै भनेको मितिले सात दिनभित्र कार्यालयप्रमुखसमक्ष उजुरी दिन सकिन्छ ।
- सूचना नदिएको देखिएमा कार्यालयप्रमुखले सूचना अधिकारीलाई सूचना दिन आदेश दिनुपर्नेछ ।
- यदि जानी-जानी वा बदनियतपुर्वक सूचना नदिएको या दिन अस्वीकार गरेको पाइएमा सूचना अधिकारीलाई विभागीय कारबाहीसमेत हुनेछ ।
- यदि सूचना दिन नमिल्ने भएकै कारणले नदिएको भए कार्यालयप्रमुखले सोही व्यहोराको निर्णय गरी कारणसहित त्यसको जानकारी निवेदकलाई दिनुपर्छ ।
- कार्यालयप्रमुखले गरेको निर्णयउपर चित्त नबुझेमा त्यस्तो निर्णयको जानकारी पाएको मितिले ३५ दिनभित्र राष्ट्रिय सूचना आयोगसमक्ष उजुरी र पुनरावेदन दिन सकिन्छ ।
- आयोगले पुनरावेदन परेको ६० दिनभित्र सो पुनरावेदनका सम्बन्धमा आवश्यककारबाहीगरी अन्तिमनिर्णयलिनुपर्नेव्यवस्थाएनमागरिएकोछ ।

राष्ट्रिय सूचना आयोग

सूचनाको हकसम्बन्धी ऐनको दफा ११ ले राष्ट्रिय सूचना आयोगको व्यवस्था गरेबमोजिम राष्ट्रिय सूचना आयोगको गठन भएको छ । आयोगको मुख्य काम सूचनाको हकको संरक्षण, सम्बद्धन र प्रचलन गर्नु रहेको छ । आयोगमा एकजना प्रमूख आयुक्त र दुईजना आयुक्त रहने व्यवस्था छ ।

राष्ट्रिय सूचना आयोगको काम, कर्तव्य र अधिकार

- सार्वजनिक निकायमा रहेको सार्वजनिक महत्वको सूचनासम्बन्धी अभिलेख तथा अन्य सामग्रीको अध्ययन तथा अवलोकन गर्ने
- त्यस्तो निकायमा रहेको अभिलेख, लिखत वा अन्य सामग्रीसम्बन्धी सूचना सुचीकृत गरी व्यवस्थित गर्न आदेश दिने
- नागरिकको जानकारीका लागि सूचना सार्वजनिक गर्न सम्बन्धित सार्वजनिक

निकायलाई आदेश दिने

- समय किटान गरी निवेदकले माग गरेको सूचना दिन सम्बन्धित सार्वजनिक निकायलाई आदेश दिने
- यस ऐनबमोजिमको दायित्व पालना गर्न/गराउन सम्बन्धित पक्षलाई आदेश दिने
- नेपाल सरकार तथा सूचना तथा सञ्चारसँग सम्बन्धित विभिन्न निकायलाई सूचनाको हकको संरक्षण र सम्बर्द्धनका लागि आवश्यक सुभाव दिने वा सिफारिस गर्ने
- सूचनाको हकको संरक्षण, सम्बर्द्धन र प्रचलन गर्न आवश्यक पर्ने अन्य उपयुक्त

आदेश दिने

प्रमुख सूचना आयुक्त र सूचना आयुक्तहरूको नियुक्तिका लागि व्यवस्था गरिएको सिफारिस समितिमा सभामुख अध्यक्ष, सूचना तथा सञ्चारमन्त्री या राज्यमन्त्री सदस्य र नेपाल पत्रकार महासङ्घका सभापति सदस्य रहने व्यवस्था गरिएको छ।

अद्यावधिक र स्वतः सार्वजनिक गर्नुपर्ने सूचनाहरू

ऐनको दफा ५ को १, २, ३ र ४ ले सार्वजनिक निकायले स्वतः सार्वजनिक गर्नुपर्ने सूचनाबारे स्पष्ट गरेको छ। जसअनुसार,

- सार्वजनिक निकायले आफ्ना निकायसँग सम्बन्धित सूचना अद्यावधिक गर्ने सार्वजनिक निकायले सम्भव भएसम्म यो ऐन लागु हुनुभन्दा

कम्तीमा २० वर्षअधिसम्मका आफ्ना निकायसँग सम्बन्धित सूचना अद्यावधिक गरी राख्नुपर्ने । सार्वजनिक निकायले आफ्ना निकायसँग सम्बन्धित निम्न सूचना प्रत्येक तीन महिनामा सार्वजनिक गर्नुपर्नेछ,

- निकायको स्वरूप र प्रकृति
- निकायको काम, कर्तव्य र अधिकार
- निकायमा रहने कर्मचारी सङ्ख्या र कार्य-विवरण
- निकायबाट प्रदान गरिने सेवा
- सेवा प्रदान गर्ने निकायको शाखा र जिम्मेवार अधिकारी
- सेवा प्राप्त गर्न लाग्ने दस्तुर र अवधि
- निर्णय गर्ने प्रक्रिया र अधिकारी
- निर्णउपर उजुरी सुन्ने अधिकारी
- सम्पादन गरेको कामको विवरण
- सूचना अधिकारी र प्रमुखको नाम र पद
- ऐन, नियम, विनियम वा निर्देशिकाको सुची
- आम्दानी, खर्च तथा आर्थिक कारोबारसम्बन्धी अद्यावधिक विवरण
- तोकिएबमोजिमका अन्य विवरण

के सबै सूचना पाइन्छ ?

सूचनाको हकसम्बन्धी ऐनको दफा ३ ले निम्न विषयमा सूचना प्रवाह नगरिने उल्लेख गरेको छ । निम्न विषयमा सूचना लिन र दिन सकिँदैन ।

- नेपालको सार्वभौमसत्ता, अखण्डता, राष्ट्रिय सुरक्षा, सार्वजनिक शान्ति-सुव्यवस्था वा अन्तर्राष्ट्रिय सम्बन्धमा गम्भीर खलल पार्ने,
- अपराधको अनुसन्धान, तहकिकात तथा अभियोजनमा प्रत्यक्ष अस पार्ने,
- आर्थिक, व्यापारिक तथा मौलिक हित वा बौद्धिक सम्पत्तिको संरक्षण वा बैंकिङ वा व्यापारिक गोपनीयतामा गम्भीर आघात पार्ने,
- विभिन्न जातजाति वा सम्प्रदायबीचको सुसम्बन्धमा प्रत्यक्ष रूपमा खलल पार्ने,
- व्यक्तिगत गोपनीयता र व्यक्तिको जिउ, ज्यान, सम्पत्ति, स्वास्थ्य वा सुरक्षामा खतरा पुऱ्याउने ।

३. तेस्रो सत्र

सचनाको हकको निवेदनको ढाँचा र निवेदन (अभ्याससहित)

प्रशिक्षकका लागि

उद्देश्य :

- यो सत्रपछि सहभागीले सूचनाको हकसम्बन्धी कानूनको प्रयोग गरेर निवेदन लेख्ने ढाँचाबारे जानकारी राखेछन्।
- निवेदन लेखेर सम्बन्धित निकायमा सूचना माग्न सक्षम हुनेछन्।

समय : तीन घन्टा

सामग्री : चार्टपेपर र मार्कर, कपी, कलम

विधि : समूहकार्य, एकल लेखन, छलफल र प्रस्तुति

प्रशिक्षकले गर्नुपर्ने

- सुरुवातमा निवेदनका बारेमा छलफल गर्ने
- निवेदन लेख्ने ढाचा देखाउने
- विगतमा अरूले लेखेर सूचना मागेका निवेदनहरू देखाउने
- के-कस्ता विषयमा निवेदन लेखेर सूचना माग्न सकिन्दू भन्नेबारेमा जानकारी दिने
- सुरुमा सामुहिक रूपमा र पछि एकल लेखनका रूपमा निवेदन लेख्न लगाउने

अध्ययन सामग्री

सूचना माग्ने निवेदनको ढाँचा

(सूचना अधिकारीसँग सूचना माग गर्ने ढाँचा)

मिति : .....

श्री सूचना अधिकारीज्य

..... कार्यालय

विषय : सूचना तथा विवरणको प्रमाणित प्रतिलिपि पाऊँ

महोदय,

उपर्युक्त सम्बन्धमा म/हामी निवेदकलाई यस कार्यालयमा रहेका तपसिलमा उल्लिखित विवरण, तथ्याङ्क तथा सूचना मेरो/हाम्रो .....
प्रयोजनका लागि आवश्यक परेको जानकारी गराउन चाहन्छु । उक्त सूचना नेपालको संविधानको धारा २७ तथा सूचनाको हकसम्बन्धी ऐन, २०६४ को दफा ३ र ७ अनुसार ती सूचना तथा जानकारीको प्रमाणित प्रतिलिपि उपलब्ध गराइदिनुहुन यो निवेदन गर्दछु ।

तपसिल

१. .... |
२. .... |

माथि उल्लिखित सूचनाको प्रतिलिपि छिटा भन्दा छिटो उपलब्ध गराउनुहुन अनुरोध गर्दछु । उल्लिखित सूचना उपलब्ध गराउँदा लाग्ने कानूनबमोजिमको शुल्क बुझाउन तयार छु ।

निवेदक

नाम :

ठेगाना :

फोन नं. :

ईमेल :

दोस्रो चरण

(कार्यालय प्रमुखसमक्ष उजुरी गरी सूचना माग गर्ने ढाँचा)

मिति : .....

श्री कार्यालय प्रमुखज्यू

..... कार्यालय

विषय : सूचना उपलब्ध नगराउने वा गलत सूचना उपलब्ध गराउने सूचना अधिकारीमाथि कारबाही गरी, माग गरेको सूचना पाऊँ भन्नेबारे ।

महोदय,

उपर्युक्त सम्बन्धमाम / हामी निवेदकले यस कार्यालयका सूचना अधिकारीलाई सम्बोधन गरी मिति ..... मा तपसिलमा उल्लिखित विवरण एवम् तथ्याङ्क सूचना माग गरी निवेदन गरेकोमा सो निवेदन दर्ता गरिएन र ऐनको म्याद १५ दिनभित्र सूचना उपलब्ध पनि गराइएन । बरु गलत वा अपुरो सूचना उपलब्ध गराइयो । यसरी सूचना माग गरेको निवेदन दर्ता नगरेर, सूचना उपलब्ध नगराएर, गलत वा अपुरो सूचना उपलब्ध गराएर निजले नेपालको संविधानको धारा २७ मा प्रत्याभुत सूचनाको हक एवम् सूचनाको हक सम्बन्धी ऐन, २०६४ को दफा ३ अनुसारको हकमा आघात पुराएकोले सूचना माग गरेको सम्बन्धित निवेदन तै दर्ता नगर्ने, सूचना उपलब्ध नगराउने, गलत वा अपुरो सूचना उपलब्ध गराउने सूचना अधिकारीलाई कारबाही गरी मैले / हामीले माग गरेको सूचनाको प्रमाणित प्रतिलिपि उपलब्ध गराइदिनुहुन यो निवेदन गर्दछु । उल्लिखित सूचना उपलब्ध गराउँदा लाग्ने कानुनबमोजिमको शुल्क बुझाउन तयार छु ।

माग गरिएको सूचना

१. .... |
२. .... |

निवेदक

नाम :-

ठेगाना :-

फोन :-

ईमेल :-

तेस्रो चरण

(राष्ट्रिय सूचना आयोगमा पुनरावेदन गरी सूचना माग्ने ढाँचा)

श्री राष्ट्रिय सूचना आयोगमा पेस गरेको पुनरावेदन पत्र ..... जिल्ला
..... गा. वि. स./न. पा. वडा नं ..... बस्ने वर्ष
को .....
..... पुनरावेदन विरुद्ध .....
..... कार्यालयका प्रमूख .....
..... कार्यालयका सूचना अधिकारी विपक्षी
विषय : सूचना उपलब्ध गराउने आदेश गरिपाऊँ ।
म निवेदक ..... ले विपक्षी ..... कार्यालयमा
सूचना माग गरी निवेदन पेस गरेकोमा उक्त कार्यालयका कार्यालयप्रमुख
श्री ..... ले मिति ..... मा म/हामीलाई
उक्त माग गरेको ..... विषयको सूचना दिन नमिल्ने भनी
निर्णय गरेकोमा सो निर्णयमा देहायको आधार र कारणबाट म/हामीलाई
चित्त नबुझेको तथा कानूनविपरीत रहेको हुँदा ऐनको म्याद पैतीस
दिनभित्र यो पुनरावेदन गर्दछु/गर्दछौँ ।
१. देहायबमोजिमको सूचना उपलब्ध गरिदिनुहुन आदेश गरी पाउने
व्यहोरा उल्लेख गर्ने ।
क) .....
ख) .....
ग) .....
घ) .....

२. संलग्न कागजात

क) विपक्षी ..... कार्यालयका प्रमूखले माग गरेको
सूचना उपलब्ध गराउन नमिल्ने भनी गरेको निर्णयको प्रतिलिपि ।
ख) नेपाली नागरिकताको प्रमाणित प्रतिलिपि ।

ग) अन्य कागजातहरु भए सो उल्लेख गर्ने र प्रतिलिपि संगलरन गर्ने ।
माथि लेखिएको व्यहोरा ठीक साँचो हो, भुट्टा ठहरे कानूनबमोजिम
सहुँला बुझाउँला ।

पुनरावेदक

नाम :- .....

ठेगाना :- .....

फोन :- .....

ईमेल :- .....

इति सम्वत् २०..... साल.....महिना.....गते रो
ज..... शुभम्.....

सूचनाको हक हामीले कहाँ-कहाँ प्रयोग गर्न सक्छौँ ?

जानकारी पाउनुपर्ने कुराहरु के-के हुन् ?

- जनताले तिरेको कर या तिरो कसरी खर्च हुन्छ ? हिसाब पाउनु नागरिकको अधिकार हो ।
- राज्यका सुविधा कसरी वितरण हुन्छ ? कहाँ-कहाँ हुन्छ ? कस-कसले र किन पाउँछन् ?
- सरकारी निकायका कर्मचारीले जनताले तिरेकै करबाट पारिश्रमिक पाउँछन्, उनीहरू जनताप्रति जिम्मेवार हुनुपर्छ, छन् कि छैनन् ?
- सडक किन बन्दैन, बने पनि किन कमजोर बन्छ ? यसका लागि कति पैसा आयो र कति खर्च भयो ?
- कृषिका नाममा कति बजेट छ ? कृषि विकासका लागि आवश्यक कार्य किन हुँदैनन् ? आएको बजेट कसरी खर्च भइरहेको छ ?
- विकास निर्माणका योजना कसरी बन्छन् ? त्यस्ता योजना निर्माणमा नागरिक सहभागिता भएको छ कि छैन ? छैन भने किन ?
- गाउँ या शहरको विकासका लागि आएका परियोजनाका काम पारदर्शी छन् कि छैनन् ? यदि त्यस्ता काममा अनियमितता भएको भए दोषीलाई कारबाही भएको छ कि छैन ? नभएको भए किन ?

- महिलाका नाममा कति बजेट आएको छ ? केमा कसरी खर्च भयो ?
- लैड्गिक बजेटको बाँडफाँड कसरी भइरहेको छ ?
- के लैड्गिक बजेट अडिट हुने गरेको छ ?
- बपद व्यवस्थापनका लागि महिला सम्बन्धि कार्यक्रम के छ ?
- पुनर्निर्माणमा महिला सम्बन्धि नीति, कार्यक्रम र बजेट के छ ?
- बेचबिखन नियन्त्रणमा कामगर्ने प्रदेशको सरकारी संयंत्र कस्तो छ ?
- महिलाका लागि एककृत सूचना दिने प्रणली के छ ?
- सर्वसाधारणले उज्यालो पाऊन् भनेर बिजुलीको पोल, तार या ट्रान्सफर्मरजडित छ, तर बिजुली किन बल्दैन ?
- देशको नागरिक भएका हैसियतले राज्यले प्रदान गरेका सुविधाको सबैले समान उपयोग गर्न पाउनुपर्ने हो, तर किन त्यसो हुँदैन ?
- नागरिक किन बेरोजगार छन् ? रोजगारी उपलब्ध गराउनुपर्ने राज्य यो विषयमा किन मौन छ ?
- सबैले शिक्षा प्राप्तिको अवसर किन पाइरहेका छैनन् ?
- भ्रष्टाचारीलाई किन कारबाही हुँदैन ? सुशासन किन कायम हुन सकिरहेको छैन ? दोषी को हो ?
- स्वास्थ्य उपचारमा किन समस्या हुन्छ ? किन अस्पतालमा स्वास्थ्यकर्मी, औषधि र उपचारयन्त्र एवम् सामग्री उपलब्ध हुँदैनन् ?
- यी र यस्ता अन्य विषय जान्न पाउने पुर्ण अधिकार जनतालाई छ ।

हामी के गर्न सक्छौं ? हाम्रो भुमिका के हुन सक्छ ?

- सूचना माग गर्ने, सूचनाका लागि निवेदन दर्ता गर्ने र अरूलाई पनि सूचना माग्न प्रेरित गर्ने ।
- सूचना मागको प्रक्रियाबारे जानकारी गराउने ।
- सूचनाको अर्थ र महत्वबारे आमव्यक्तिलाई बुझाउने ।
- सचेतनासम्बन्धी विविध कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने/प्रचार-प्रसार गर्ने ।
- सार्वजनिक निकायप्रति खबरदारी गर्ने ।
- सामाजिक परीक्षण र सुनुवाइका क्रममा औजारका रूपमा प्रयोग गर्ने ।

सफल प्रयोगका केही उदाहरण

- ०६० सालको कुरा हो। लमजुङ जिल्लाका जिल्ला न्यायाधीश चन्द्रदेव जोशीलाई तत्कालीन श्री ५ को सरकारले एककासि बर्खास्त गर्यो। आफुलाई किन बर्खास्त गरियो भन्ने जान्नका लागि उनले त्यतिबेला सर्वोच्च अदालत, न्यायपरिषद् हुँदै आफुभन्दा वरिष्ठ न्यायाधीशदेखि प्रधानन्यायाधीशसम्म धेरैलाई सोधे, तर जवाफ पाएनन्। जति प्रयास गर्दा पनि केही नलागेपछि सूचनाको हकअन्तर्गत उनले जानकारी प्राप्त गर्नका लागि निवेदन हाले। सूचना आयोगको पहलमा भेटिएको कागजपत्रमा बर्खास्तीको कारणमा ‘अशिष्टता व्यक्त गरेको’ भन्ने उल्लेख गरिएको रहेछ। अशिष्टताको कूनै प्रमाण नभएकाले कारबाही बदरहुन्छ भन्ने निर्णय भयो। उनले न्यायाधीश पदमा पूनर्वहाली भएर काम गरे। फ्रिडम फोरमले निर्माण गरेको भिडियोमा उनले भनेका छन्, ‘सूचनाको हकको प्रयोगले मैले गुमाएको पद, प्रतिष्ठा सबै पाएँ।’
- ०६५ मा हत्या गरिएका कैलालीका पत्रकार जेपी जोशीको मुद्दामा सूचनाको हकको प्रयोग गरेपछि उनको मुद्दा अनुसन्धानका नाममा खर्च भएको पैसाको हिसाबकिताब सार्वजनिक हुनुको साथै परिवारले क्षतिपुर्तिस्वरूप १० लाख रुपैयाँ राज्यबाट प्राप्त गरेका थिए।
- ०६८ को कुरा हो। राजधानीलगायत मुलुकका विभिन्न भागमा पेट्रोलियम पदार्थको चरम अभाव थियो। उक्त अभावलाई लिएर तत्कालीन आपुर्तिमन्त्री लेखराज भट्टले निःशुल्क तेल दिने प्रचलनले गर्दा निगम घाटामा गएको अभिव्यक्ति दिए। त्यही अभिव्यक्तिलाई आधार बनाएर फ्रिडम फोरमका अध्यक्ष तारानाथ दाहालले त्यसरी सित्तैमा तेल लिने को-को रहेछन्? के आधारमा उनीहरूलाई तेल दिइदोरहेछ, भनेर सूचनाको हकसम्बन्धी कानुनको प्रयोग गरी सूचनाको माग गरे। सूचना प्राप्त भएर तेल लिने हरूको सुची सार्वजनिक भएपछि निःशुल्क तेल वितरण गर्ने प्रचलनको अन्त्य भयो।
- ०६९ जेठ ३० गते एसएलसीको परिणाम आएपछि संगमविश्वकर्मानिराश भए। विशिष्ट श्रेणी प्राप्त गर्ने अपेक्षा गरिरहेका उनले गणितमा ३२

नम्बर पाएको देखेपछि परीक्षा नियन्त्रण कार्यालयसमक्ष सूचनाको हक प्रयोग गरी आफुले लेखेको उत्तरपुस्तिका हेर्ने पाउनुपर्ने माग राखे । उनले ९७ नम्बर ल्याएका रहेछन् ।

● ०६७ मा तत्कालीन अर्थमन्त्री भरतमोहन अधिकारीको अवाञ्छित दबावका कारण अर्थसचिव रामेश्वर खनालले सचिव पदबाट राजीनामा दिएको कुरा बाहिर आयो । राजस्व अनुसन्धान विभागले गरेको मुल्य अभिवृद्धि कर भ्याट छलीसँग सम्बन्धित प्रतिवेदन र त्यसको कारबाही प्रक्रियालाई लिएर सचिव र मन्त्रीबीच मनमुटाव भएको कुरा समाचारमा आएपछि उक्त प्रतिवेदन किन सार्वजनिक भएन ? भ्याट छल्नेमा कस-कसको नाम थियो ? र कति भ्याट लिएको छ ? भन्ने कुराको माग राख्दैफ्रिडम फोरमले सूचना माग गच्यो । सूचनाको हकको प्रयोग गरी मागिएको सूचनापछि पाँच सय १८ वटा व्यापारिक फर्म कारबाहीमा परे भने राज्यलाई सात अर्ब राजस्व प्राप्त भयो । सूचनाको हकको प्रयोगका सम्बन्धमा यो निकै चर्चित र सफल घटना हो । (फ्रिडम फोरमद्वारा डकुमेन्ट गरिएका घटनाहरू)

सूचनाको हकको इतिहास

कानुन नै बनाएर सूचनाको हकको प्रयोग गर्ने पहिलो मुलुक स्वीडेन हो । सन् १७६६ मा स्वीडेनमा सूचनाको हकको कानुन बनेर लागु भएको थियो । सूचनाको हकको प्रयोगमा युरोप निकै अगाडि छ । यस्तै सन् १८८८ मा कोलम्बिया, १९६६ मा संयुक्त राज्य अमेरिकामा सूचनाको हकसम्बन्धी कानुन बनेको थियो । अहिले अस्ट्रेलिया, क्यानडा, न्युजिल्यान्ड, थाइल्यान्ड, पेरू, बेलायत, भारत, चीन, बंगलादेशलगायत एक सयभन्दा बढी मुलुकमा यो कानुनको प्रयोग भइरहेको छ । दक्षिण एसियामा नेपाल, भारत, बंगलादेश र पाकिस्तान गरी चारवटा मुलुकमा मात्र सूचनाको हकसम्बन्धी कानून छ । पाकिस्तानमा २००२ मा, भारतमा २००५ मा, नेपालमा २००७ मा बंगलादेशमा सन् २००९ मा सूचनाको हकसम्बन्धी कानुन बनेको हो ।

सूचनाको हकको सिद्धान्त

- सूचनाको अधिकार व्यक्तिको आधारभूत अधिकार हो ।
- सूचनाको पहुँच नियम हो भने गोप्यता अपवाद मात्र हो ।
- सबै सार्वजनिक निकायका विरुद्धमा सूचनाको हक लागु हुन्छ ।
- सूचना माग्ने प्रक्रिया सरल र निःशुल्क हुनुपर्छ ।
- सूचना मागकर्तालाई सहयोग गर्नु सार्वजनिक अधिकारीको कर्तव्य हुन्छ ।
- सूचना नदिने निर्णयको वस्तुनिष्ठ आधार औचित्यपूर्ण हुनुपर्छ ।
- सार्वजनिक हितले गोप्यताको दाबी अन्त्य गर्छ ।
- सूचना नदिने निर्णयविरुद्ध पुनरावेदनको अवसर हुनुपर्छ ।
- सार्वजनिक निकायले स्वतस्फुर्त रूपमा आधारभूत सूचना प्रकाशन गर्नुपर्छ ।
- सूचनाको हकको संरक्षण एक स्वतन्त्र निकायबाट गरिनुपर्छ ।

४. चौथो सत्र

महिलाका लागि सूचनाको हकको महत्व र यसको प्रयोग

प्रशिक्षकका लागि

उद्देश्य : यो सत्रपछि सहभागीले

- महिलाका लागि सूचनाको हकको महत्व र प्रयोगबारे जानकारी राख्नेछन्
- महिलालाई सूचनाको हक प्रयोग गर्न प्रोत्साहित गर्नेछन्

समय : दुई घन्टा

सामग्री : चार्टपेपर र मार्कर

विधि : मानसिक चिन्तन/मनन, प्रश्नोत्तर, छलफल र प्रस्तुति

प्रशिक्षकले गर्नुपर्ने

- छलफलको सुरुवातमा महिला र सूचनाको हकबारे छलफल गर्ने
- सुसुचित नभएका कारण आफ्नो जिल्लामा महिलाले भोगदै आएका कठिनाइबारे छलफल गर्ने
- मानसिक चिन्तन/मननपछि केही घटनाको व्याख्या गर्दै प्रस्तुति गर्ने ।

अध्ययन सामग्री

महिलाका लागि सूचनाको हकको महत्व

- कुनै पनि विषयमा सुसुचित हुनु र नहुनुले मानिसको जीवनमा निकै ठूलो फरक पार्ने गर्दछ । आफुलाई कुनै कुराको जानकारी छ भने सबैका सामु आत्मविश्वासका साथ विषय प्रस्तुत गर्न सकिन्छ । आफ्नो गाउँ-ठाउँमा के भइरहेको छ ? विकासका काम कसरी भइरहेका छन् र भएका छैनन् भने किन भएका छैनन् जस्ता सार्वजनिक महत्वका हरेक विषयबारे जान्न पाउने हक नागरिकलाई छ । तर, सूचनामा महिलाको पहुँच र प्रभाव दुवै कम छ । सूचना अहिले पनि महिलाका लागि टाढाको लक्ष्य भै बनेको छ । सूचनाका संयन्त्रहरूमा महिलाको पहुँच कम छ । विहान-बेलुकाका अनौपचारिक भेटघाट, छलफल, चियापसल, चौतारी लगायतका स्थान जहाँ सूचना आदान-प्रदान हुन्छन् त्यस्ता ठाउँहरूमा

महिलाको सहभागिता न्यून हुन्छ या हुँदै हुँदैन । सूचनामा महिलाको पहुँच कम भएकै कारण कतिपय सुविधाबाट महिला वञ्चित हुँदै आएका छन् । राष्ट्रिय सूचना आयोगद्वारा प्रकाशित ‘महिलाका सुविधासम्बन्धी सूचना’ संगालोमा उल्लेख भएअनुसार पारिश्रमिक आयदेखि उद्योग दर्ता, उद्यमशीलता, विकास, नवीकरण कर्जा, अनुदानसम्म गरी विभिन्न २९ वटा महत्वपूर्ण कार्यमा महिलालाई केही प्रतिशत या पुरै छुटको व्यवस्था छ । तर, अधिकांश महिला आफुले प्राप्त गर्ने या राज्यले आफ्ना लागि दिएका यस्ता सुविधाबारे अनभिज्ञ छन् । सूचना महिला सशक्तीकरणका लागि महत्वपूर्ण संयन्त्र भएकोले राज्यका विभिन्न निकाय, गैरसरकारी तथा निजी क्षेत्रसमेतले महिलासँग सम्बन्धित कार्यमा सूचनालाई महत्व दिन आवश्यक छ ।

- महिला र सूचनाको कुरा गर्दा हामीकहाँ सूचना भन्ने कूरा महिलाका लागि हो या महिलाले पनि सुसुचित हूनपर्छ भन्ने अवधारणामा विकास नै भएको छैन । आफुलाई धेरै नै अप्ट्यारो परेपछि मात्रै महिला सूचना माग्न जाने गरेको पाइन्छ । जग्गाजमिनको प्रसङ्गमा होस् या ऋणपानको, धेरै महिला ठगिएका छन् । ठगिनुअघि र पछि पनि कुनै उपाय नहुने अवस्थामा पुरोपछि मात्रै किन यस्तो भयो, मैले के गर्नुपर्यो भन्नेवारे जानकारी पाउन खोज्छन्, जितबेला परिस्थिति निकै अप्ट्यारो अवस्थामा पुगिसकेको हुन्छ । अहिले वैदेशिक रोजगारीमा गएका कतिपय महिलाको ज्यान जोखिममा पर्ने गरेको छ । कति महिला यौनशोषणको सिकार भएका छन् र कतिचाहिँ जीवनमा कहिल्यै नसोचेको भुक्तमान खेपेर फर्किएका छन् । वास्तवमा उनीहरू महिला भएका कारणले भन्दा पनि सही सूचनाया जानकारी नलिईकन विदेश गएका कारणले त्यस्तो अवस्थामा पुरोका हुन् । वैदेशिक रोजगारीमा गएर राम्रो आयआर्जन गरेका, घर बनाएका, छोराछोरीलाई राम्रो स्कुलमा पढाएका, ऋण तिरेका या समग्रमा सफलताको कथा बोकेका महिलालाई हेर्दा उनीहरू प्रायः कहाँ जाँदै छु, किन जाँदै छु, कति पैसा पाउँछु भन्नेजस्ता यावत् विषयको जानकारी लिएर जानेहरू छन् । गाउँमा होस् या शहर, शिक्षितहुन् या अशिक्षित या अर्धशिक्षित महिलामा

प्रश्न सोध्ने मनोविज्ञान दुर्बल देखिन्छ। यो किन यस्तो भयो? यसो गरे के होला? यो कहाँबाट आयो? किन आयो? कसका लागि आयो? जेका लागि आएको हो त्यो भएको छ कि छैन? लगायतका प्रश्न महिलाले गर्ने गरेको कमै पाइएको छ।

- महिलाले सूचना मारन हिच्कचाउनुको कारण हाम्रो सामाजिक एवम् पारस्परिक पृष्ठभूमिसँग सम्बन्धित छ भन्न सकिन्छ। स्वतन्त्र अस्तित्वको अभाव र पितृसत्ताको प्रभावमा हुकिएका महिलाले आफु बालिका हुँदादेखि नै प्रश्नैप्रश्न खेपिरहे। कहाँ गएको? किन गएको? किन ढिलो? कति बेला आउने? कोसँग भेट्ने? किन भेट्ने? खाना किन मीठो भएन? काम किन सकिएन? दाइजो किन थोरै? लगायतका प्रश्न भैल्दाभैल्दै महिलामा आफुले प्रश्न गर्ने संस्कार नै बसेन। या आफुले पनि प्रश्न गर्न पाउँछु वा प्रश्न गर्नुपर्छ भन्ने नै भएन। जे भए पनि चुपचाप हेर्ने, सहने र खै किन भयो थाहा भएन भन्ने जवाफ दिने कार्यमा महिलाको कैयौं वर्ष वित्यो। अहिले पनि धेरै महिलालाई सूचना या जानकारी भनेको त घरका लोगनेमान्छेका लागि हो भन्ने छ। उनीहरूले थाहा पाए त भझाल्यो नि, हामीले किन जानिरहनुपर्यो र? भन्ने ठूलो जमात अहिले पनि छ। जसको फाइदा उठाउदै गलत सोच र प्रवृत्ति भएका आफैनै नातेदार तथा आफन्तले महिलालाई सजिलै फसाउने गरेका छन्। चाहे त्यो वैदेशिक रोजगारीको सवालमा होस् या अन्य लेनदेनको विषयमा।

- अहिले अनौपचारिक मात्र होइन, औपचारिक रूपमै कानुनले हामी(लाई प्रश्न गर्नका लागि अधिकार दिएको छ भन्ने कुराको जानकारी कमै महिलालाई छ)। त्यसो त यो सन्देश सबै नेपाली नागरिकसम्म पुग्न सकेको छैन। जतिलाई पुगेको छ, उनीहरूमध्ये कतिपयमा सूचनाको अधिकार प्रयोग गर्न हुने हो कि नहुने हो, भोलि अप्त्यारो पर्ने हो कि भन्ने 'कन्फ्युजन' पनि छ। सूचनाको हकका अभियन्ताहरूले गाउँगाउँमा चेतना बढाउदै गएकाले विभिन्न जिल्लामा अहिले निवेदन हालेरै सूचना लिने क्रम बढौदै छ। सूचना लिने र दिने दुवै कार्यमा महिलाको सङ्ख्या कम देखिए पनि

जतिले सूचना मागेका छन्, तिनको परिणाम भने प्रभावकारी देखिएको छ। महिलाका लागि स्थापना गरिएको सूचना केन्द्रको अनूभव (लालपूर्जा बोकेर सूचना मार्ग आएका मानिसको फोटोसहित बक्समा राख्ने) ०७२ वैशाखमा ठूलो भुकम्प गएपछि मिडिया एड्भोकेसी ग्रुप (म्याग)ले सिन्धुपाल्चोक, नुवाकोट र गोरखामा सूचना केन्द्रको स्थापना गर्यो। भुकम्पपछिको आपत्कालीन अवस्थामा धेरैले दाल, चामल, लुगालगायतका अत्यावश्यक वस्तु प्रदान गरिरहेका थिए। सरकारी, गैरसरकारी तथा अन्तर्राष्ट्रिय सङ्घसंस्था एवम् व्यक्तिहरूले आवश्यक सामग्री वितरण गरिरहेका भए पनि तिनका बारेमा कतिपय पीडितले सही सूचना प्राप्त गर्न सकेका थिएनन्। त्यस्तो अवस्थामा राहतका सामग्री कहाँ पाइन्छन् र कसले दिएका हुन् भनेर जानकारी पाउनु महत्वपूर्ण भएकोले सो कुरालाई दृष्टिगत गरी भुकम्पपछिका राहत तथा अन्य विभिन्न विषयका जानकारी दिनका लागि ती सूचना केन्द्रहरू स्थापना गरिएका थिए। युएन विमेनसँगको साझेदारीमा स्थापना गरिएका ती सूचना केन्द्रलाई महिलाकेन्द्रित भनिएको थियो। महिलाकेन्द्रित भनेर स्थापना गरिएको सूचना केन्द्रमा प्रायः पुरुष नै सूचना मार्ग आए। महिला नआएका होइनन्, तर महिला र पुरुषबीचको फरकचाहिँ के रह्यो भने पुरुषले प्रायः मेरो नागरिकता घरभित्र पुरियो, अब कसरी बनाउने ? घर भत्किएपछि लालपूर्जा ढुङ्गा माटोले पुरियो, खनेर निकाल्न खोजदा धुजाधुजा भयो के गर्ने ? हामी एउटै घरमा तीन परिवार बस्थ्यौं, घर भत्कियो अब एउटा परिवारले मात्रै क्षतिपुर्ति पाउँछ कि तीनवटै परिवारले पाउँछ ? घरधुरी मात्रै गनियो भने अरू परिवारले के गर्नेजस्ता सूचना मागे र महिलाले चाहिँ धेरैजसो घरेलु हिंसा, कुटपिट, बहुविवाहलगायतका बारेमा आफुमाथि भएका घटना उल्लेख गर्दै के गर्ने होला, भनेर सोध्ये। कति महिलाले चाहिँ गाविससचिवको फोन नम्बर कति होला ? र, उनी कहाँ बस्छन् या उनलाई कसरी भेट्ने भनेर सोधेका थिए। कुनै विषयको जानकारी लिन आउँदा साथमा छिमेकी, दाजुभाइ, श्रीमान् या छोरा लिएर आउने महिलाको सङ्ख्या पनि निकै थियो। उहाँको यस्तो भयो अब के गर्ने

होला भनेर साथमा आएका पुरुषले महिलाको तर्फबाट सोधिदिने गरेका थिए । सोधनुपर्ने कुरा मनमा धेरै भए पनि महिला भट्ट बोल्न नसकेको पाइयो । तीनै जिल्लाका केही महिलाले भाषाको कारणले पनि नबोलेको पाइएपछि सूचना लिने र दिने कुरामा भाषाको महत्वलाई ख्याल गर्नुपर्ने रहेछ भन्ने पाठ पनि सिकियो । सूचना लिने र दिनेबीच भाषाको मेल खाएन भने जे परिणामका लागि काम गरिएको हो त्यो प्राप्त नहुन पनि सक्छ । सूचनामा महिलाको पहुँच पुऱ्याउनका लागि विभिन्न भाषामा जानकारी दिन आवश्यक देखिन्छ ।

५. पाँचौं सत्र

वैदेशिक रोजगारीमा महिला र सूचनाको हक
प्रशिक्षकका लागि

उद्देश्य : यो सत्रपछि सहभागीले

- वैदेशिक रोजगारीमा सूचनाको हकको सम्बन्धमा जानकारी राख्नेछन्
- सुरक्षित वैदेशिक रोजगारीका लागि सूचनाको हकको प्रयोग गर्ने
सक्षम हुनेछन्

समय : दुई घन्टा

सामग्री : चार्टपेपर र मार्कर

विधि : छलफल र प्रस्तसति

प्रशिक्षकले गर्नुपर्ने

- छलफलको सुरुवातमा वैदेशिक रोजगारीमा महिलाबारे प्रश्न सोळ्ने
- वैदेशिक रोजगारीमा गएर फर्किएका महिला के-कस्ता सूचना पाएर
या नपाई विदेश गएका थिए भनेर उनीहरूको अनुभव सुन्ने
- छलफलको सारांशसहित प्रस्तूति अगाडि बढाउने

अध्ययन सामग्री

- वैदेशिक रोजगारीमा धेरै महिला तथा पुरुषको संलग्नताछ। महिलाले मात्रै नभएर पुरुषले पनि जानकारी लिएर जानुपर्छ, तर महिला बढी शोषणमा पर्ने भएकोले महिलाले आफु सुसुचित हुनमा बढी ध्यान पुऱ्याउनुपर्ने देखिन्छ। कम्तीमा नागरिकता र राहदानी बनाउने तरिका, खर्च, समय, निकायका बारेमा जानकारी राख्दै वैदेशिक रोजगारीका लागि कुन-कुन निकायमा सम्पर्क गर्नुपर्छ ? भन्ने कुरा त जान्नैपन्यो। तालिम नलिई जाँदा धेरै महिलाले दुःख पाएका छन्। सीपमुलक तालिम दिने संस्था कहाँ छन् ? कुन-कुन तालिम दिन्छन् ? कति दिनको तालिमका लागि कति खर्च लाग्छ भन्ने तथ्य जान्नैपर्ने हुन्छ। स्वास्थ्य परीक्षण, बिमा कस-कसले गर्न्छन् र कति खर्च लाग्छ ? वैदेशिक रोजगार कल्याण कोष भनेको के

हो ? श्रम स्वीकृति लिन कामदारले कति रकम जम्मा गर्नुपर्छ ? वैदेशिक रोजगार अभिमुखीकरण तालिम कहाँ पाइन्छ ? यो कति दिनको हुन्छ र कति रकम लाग्छ ? श्रम स्वीकृतिका लागि के-के प्रक्रिया पुऱ्याउनुपर्छ ? संस्थागत काम र व्यक्तिगत काम (घरेलु कामदार) मा के-के फरक हुन्छ ? विदेशमा जानकारी लिन, समस्या पर्दा सम्पर्क राख्ने निकाय कुन-कुन हुन् ? प्रवासी / आप्रवासी कामदार तथा तिनका परिवारको अधिकारसम्बन्धी महासन्धि, द्विपक्षीय श्रम सम्झौता / समझदारी, सरकारी नीति, नियम, निर्देशिका र परिपत्रबाट जानकारी कसरी कामदारले पाउँछन् ? गन्तव्य मूलूकमा कूनै घटना भए कहाँ सम्पर्क गर्ने या क्षतिपुर्तिको प्रक्रिया के हो जस्ता कुराको जानकारी आवश्यक छ ।

● श्रम स्वीकृतिका क्रममा धेरैलाई दुःख दिने गरिएको छ । पैसा लाग्छ भनेर कसैले भन्यो भने सम्बन्धित व्यक्तिको नाम उल्लेख गर्दै ‘उहाँले यति पैसा लाग्छ भन्नु भयो, त्यो पैसा केका लागि हो’ भनेर निवेदन हाल्न सकिन्छ । यस्ता निवेदन पर्न थालेपछि टाढा गाउँबाट आएकालाई दुःख दिने काम कम हुन सक्छ । वैदेशिक रोजगारीको क्षेत्रलाई यहाँ उदाहरणका रूपमा प्रस्तुत गरिए पनि यस्ता धेरै क्षेत्र छन् जहाँ हामीले सूचनाको हक प्रयोग गर्न सक्छौं । सूचनाको हकले पारदर्शिता, जवाफदेहिता र सुशासन कायम गर्न मद्दत गर्दछ । भ्रष्टाचारमा महिलाको सलगनता कम देखिएको हुँदा उल्लिखित विश्वास स्थापित गर्नका लागि महिलाको भूमिका महत्वपूर्ण हुन सक्छ ।

वैदेशिक रोजगारीमा सूचनाको हक

वैदेशिक रोजगारीमा जान इच्छुक कामदार, वैदेशिक रोजगारीमा जान तयारीको क्रममारहेकाव्यक्तिहरू, गन्तव्यदेशमाकार्यरत रविदेशबाट फर्केका प्रवासीनेपाली कामदारलाई वैदेशिक रोजगारसम्बद्ध सरोकारवाला निकायहरूले कम्तीमार्यी विषयमा अनिवार्य जानकारी दिने र कामदारले सूचना पाउने व्यवस्था हुनुपर्छ ।

वैदेशिक रोजगार भनेको के हो ?

वैदेशी भूमिमा गएर पारिश्रमिकका लागि काम गर्नु वैदेशिक रोजगार हो। 'वैदेशिक रोजगार भन्नाले कामदारले विदेशमा पाउने रोजगारीलाई सम्झनुपर्छ।' (वैदेशिक रोजगार ऐन, २०६४ को परिभाषाअनुसार) ।

नेपालको सन्दर्भमा वैदेशिक रोजगार भन्नाले १८ वर्ष उमेर पुगेको नागरिक, नेपाल सरकारले खुला गरेका मुलूकमा वैदेशिक रोजगार विभागको श्रम स्वीकृति लिएर स्वदेशी विमानस्थलबाट जानुलाई बुझिन्छ । नेपाल सरकारले रोजगारीका लागि भारत जानुलाई वैदेशिक रोजगारी मानेको छैन र रोक लगाएको पनि छैन ।

वैदेशिक रोजगारीसँग सम्बन्धित सार्वजनिक निकायमा के-के पर्छन् ?

वैदेशिक रोजगारीसम्बन्धी सार्वजनिक निकायमा श्रम तथा रोजगार मन्त्रालय, वैदेशिक रोजगार विभाग, वैदेशिक रोजगार प्रबद्धन बोर्ड, वैदेशिक रोजगार मा जाने कामदारको स्वास्थ्य परीक्षण गर्ने संस्थाहरू, वैदेशिक रोजगार विमा कम्पनी, अभिमुखीकरण तालिम संस्था, वैदेशिक रोजगार व्यवसायी संस्था (म्यानपावर कम्पनी) पर्छन् । साथै गाविस-नगरपालिका कार्यालय, जिल्ला प्रशासन कार्यालय, प्रहरी कार्यालय, राहदानी विभाग, कन्सुलर सेवा विभाग, परराष्ट्र मन्त्रालय, अध्यागमन विभाग, त्रिभुवन विमानस्थल अध्यागमन कार्यालय र नेपाली दुतावासहरू सबै सार्वजनिक निकाय हुन् ।

वैदेशिक रोजगारीमा जान चाहनेका लागि के-के सूचना दिनु र पाउनुपर्छ ? वैदेशिक रोजगारीमा जाने कामदारका लागि सार्वजनिक निकायले विदेश जानुपूर्व कामदारलाई रोजगारीको छनोट गर्नेसम्बन्धी जानकारी, जाने तयारी गरेका कामदारलाई नागरिकता, राहदानी बनाउने तरिका, लाग्ने खर्च र समयदेखि वैदेशिक रोजगारका लागि गर्नुपर्ने सबै प्रक्रिया, खर्च, समयबारे जानकारी दिनुपर्छ ।

वैदेशिक रोजगारीमा कुन-कुन निकाय र प्रक्रियाबाट जान सकिन्छ ? त्यसका लागि के-कति खर्च र समय लाग्छ ? कामदारले कहाँ, कसरी निवेदन दिनुपर्छ ? रोजगारी करार (इम्प्वाइमेन्ट कन्ट्राक्ट) भनेको के हो ? त्यो कोसँग गर्नुपर्छ, त्यसमा अनिवार्य रूपमा के-के हुनुपर्छ ? त्यो करारलाई

नेपाली भाषामा अनुवाद गरी वैदेशिक रोजगार विभागबाट प्रमाणीकरण गरी एक प्रति कामदारलाई दिनुपर्नेलगायत कामदारलाई जानकारी दिनुपर्छ ।

कम्तीमा यी सूचना दिनु र पाउनु आवश्यक छ

- नागरिकता र राहदानी बनाउने तरिका, खर्च, समय, निकाय ।
- वैदेशिक रोजगारीका लागि कुन-कुन निकायमा सम्पर्क गर्नुपर्छ ?
- सरकारले वैदेशिक रोजगारीका लागि खुला गरेका देशहरू कुन-कुन हुन् ?
(सरकारले १९० मुलूक खुला गरेको छ । खुला भएको मुलुक इराकमा रोक लगाएको छ ।)
- कुन देशमा जान कति सेवा शुल्क लाग्छ ? (सरकारले २०७२ असार २१ गतेदेखि मलेसिया र खाडीका ६ मुलूक (कतार, साउदी अरब, युएई, कुवेत, ओमन र बहराइनका लागि कामदारले भिसार जाँदा-आउँदाको हवाईटिकट निःशुल्क हुने निर्णय लागु गरेको छ ।)
- वैदेशिक रोजगारका लागि सीपमूलक तालिम दिने संस्था कहाँछन् ? कुन-कुन तालिम दिन्छन् ? कति दिनको तालिमका लागि कति खर्च लाग्छ ?
- स्वास्थ्य परीक्षण, बिमा कस-कसले गर्दैन् र कति खर्च लाग्छ ?
- वैदेशिक रोजगार कल्याण कोष भनेको केहो ? श्रम स्वीकृति लिन कामदारले कति रकम जम्मा गर्नुपर्छ ? (कल्याण कोषमा एक हजार रुपैयाँ तिर्नुपर्छ र कामदारको हक, हित, राहत र सहयोगका लागि वैदेशिक रोजगार प्रवर्द्धन बोर्डले खर्च गर्दै ।)
- वैदेशिक रोजगार अभिमुखीकरण तालिम कहाँ पाइन्छ ? यो कति दिनको हुन्छर कति रकम लाग्छ ? (अभिमुखीकरण तालिम प्रदायक संस्थामा दुईदिने अभिमुखीकरण तालिमका लागि सात सय रुपैयाँ लाग्छ, र महिला कामदारले तालिम लिँदा तिरेको कम वैदेशिक रोजगार प्रवर्द्धन बोर्डबाट फिर्ता पाउँछन् ।)
- श्रम स्वीकृतिका लागि के-के प्रक्रिया पुऱ्याउनुपर्छ ?
- संस्थागत काम र व्यक्तिगत काम (घरेलु कामदार) मा के-के फरक हुन्छ ?
- विदेशमा जानकारी लिन, समस्या पर्दा सम्पर्क राख्ने निकायहरू कुन-कुन हुन् ?

- प्रवासी-आप्रवासी कामदार तथा तिनका परिवारको अधिकारसम्बन्धी महासन्धि, द्विपक्षीय श्रम सम्झौता/समझदारी, सरकारी नीति, नियम र निर्देशिका र परिपत्रबारे जानकारी कसरी कामदारले पाउँछन् ?

श्रम स्वीकृत पाएको कसरी थाहा पाउने ?

- वैदेशिक रोजगार विभागबाट श्रम स्वीकृत पाएको जानकारी कुनै पनि मोबाइलबाट ४००१ मा एसएमएस ९८५ गरेर थाहा पाउन सकिन्छ । अड्ग्रेजीमा पीपी टाइप गरेर एक स्पेस छाड्ने र कामदारको पासपोर्ट नम्बर लेखेर ४००१ मा एसएमएस पठाएपछि श्रम स्वीकृति पाए-नपाएको जानकारी तत्काल प्राप्त हुन्छ ।
- विभागबाट श्रम स्वीकृति पाएका कामदारले नौवटा बुँदाअन्तर्गत कामदारको नाम, पद, काम गर्न जाने कम्पनीको नाम, देश, श्रम स्टिकर नम्बर, निर्णय मिति, तलब, लागत रकम र पठाउने कम्पनीको नाम एसएमएसमा पाउँछन् । विभागको वेबसाइट www.dofe.gov.np बाट पनि श्रम स्वीकृति पाए-नपाएको विवरण हेर्न सकिन्छ । श्रम स्वीकृत खण्डअन्तर्गत खाली ठाउँमा कामदारको पासपोर्ट नम्बर वा स्टिकर नम्बर टाइप गरेर श्रम स्वीकृति पाए-नपाएको हेर्न सकिन्छ ।

वैदेशिक रोजगारीमा महिला र पुरुष

वैदेशिक रोजगार ऐन, २०६४ ले महिला र पुरुषलाई वैदेशिक रोजगारीमा कुनै विभेद नगर्ने भनेको छ । नेपाल सरकारले खाडी मूलुकमा घरेलु काममा (संस्थागत काम होइन) जानका लागि ३० वर्ष उमेर पुरोको हुनुपर्ने बनाएको थियो । ‘वैदेशिक रोजगारीमा जाने घरेलु कामदारलाई व्यवस्थित गर्नेसम्बन्धी निर्देशिका, २०७२’ ले खाडीका ६ मूलुक (कतार, साउदी अरब, युएई, कुवेत, ओमन र बहराइन) मलेसिया र लेबनान जाने महिलाको उमेर २४ वर्ष हुनुपर्छ भनेको छ । यो निर्देशिका लागु भइसकेको छैन ।

वैदेशिक रोजगारीसम्बन्धी मुद्दा कहाँ दिनुपर्छ ?

- वैदेशिक रोजगार ऐनअनुसार वैदेशिक रोजगारसम्बन्धी मुद्दा नेपाल सरकारवादी हुन्छ । यसका लागि वैदेशिक रोजगार विभागमा निवेदन

दिनुपर्छ । निवेदन दिन कुनै रकम लाग्दैन । निवेदन दिने समय (म्याद) भने फरक-फरक छ । यदि त्यो म्याद गुज्रेमा न्याय पाउनबाट वञ्चित भइन्छ ।

● वैदेशिक रोजगार विभागको इजाजत नलिई वैदेशिक रोजगार सञ्चालन गरेमा, स्वीकृति नलिई कामदार पठा मा, नाबालक पठाएमा, खुला नगरेका मूलुकमा पठाएमा, कुनै लिखत वा प्रतिवेदन लुकाएमा वा हेरफेर गरेको अवस्थामा निवेदन एक वर्षभित्र दिनुपर्छ । वैदेशिक रोजगारीमा गएर कामदार फर्केको एक वर्षसम्म यो निवेदन दिन सकिन्छ ।

● स्वास्थ्य संस्थाको परीक्षणको कारण विदेशबाट स्वास्थ्य परीक्षणमा अनुपयुक्त भई फर्केर आएका कामदारले वैदेशिक रोजगारीमा जाँदा र फिर्ता हुँदा लागेको रकम फिर्ता पाउन कामदार स्वदेश फर्केको ३५ दिनभित्र श्रम तथा रोजगार मन्त्रालयअन्तर्गतको विशेषज्ञ समितिमा निवेदन दिनुपर्छ ।

● वैदेशिक रोजगारीको नाममा कामदारलाई बेचबिखन, ओसार-पसार तथा तस्करी गरे, त्यसो गर्ने व्यक्ति, समुह वा संस्थाविरुद्ध जुनसुकै प्रहरी कार्यालयमा पीडित वा जोसुकैले पनि निवेदन दिन सक्छन् । यो मुद्दा पनि सरकारवादी हो ।

(यो सामग्री म्यागद्वारा प्रकाशित ‘महिलाका लागि सूचनाको हक’ बुकलेटबाट लिइएको हो ।)

६. छैटौं सत्र

विपद्पछिको चेलिबेटी बेचविखन र वैदेशिक रोजगारीबीचको अन्तरसम्बन्ध प्रशिक्षकका लागि

उद्देश्य : यो सत्रपछि सहभागीले

- विपद्पछिको चेलिबेटी बेचविखन र वैदेशिक रोजगारीबीचको अन्तर सम्बन्धबारे जानकारी राख्नेछन् ।
- विपद्पछिको चेलिबेटी बेचविखन र वैदेशिक रोजगारीबीचको अन्तरसम्बन्धबारे अरूलाई बुझाउन सक्षम हुनेछन् ।

समय : दुई घन्टा

सामग्री : चार्टपेपर र मार्कर

विधि : छलफल र प्रस्तुति

प्रशिक्षकले गर्नुपर्ने

- छलफलको सुरुवातमा विपद्पछिको चेलिबेटी बेचविखनबारे कुराकानी गर्ने ।
- वैदेशिक रोजगारीका नाममा भएका बेचविखनका घटनाबारे सहभागीलाई सोध्ने ।
- छलफलका आधारमा प्रस्तुति अगाडि बढाउने ।

अध्ययन सामग्री

वैदेशिक रोजगार र बेचविखनको अन्तरसम्बन्ध

विपद्पछिको अवस्था

नेपालमा सामान्य अवस्थामा पनि महिलाको वैदेशिक रोजगारी सुरक्षित देखिएको/पाइएको छैन । त्यसमा पनि विपद्पछि कहाँ जाऊँ र के गराँ भइरहेका बेला महिलालाई सपना देखाउन अभै सजिलो हुने गर्दछ । फलतः महिला हराउने क्रम बढ्दै छ । विपद्पछि चेलिबेटी बेचविखनको अवस्थाबारे खोज पत्रकारिता केन्द्रले प्रकाशित गरेको पत्रकार प्रमोद आचार्यको लेखको एक अंश यस्तो छ, भारतको उत्तराखण्ड राज्यअन्तर्गत पर्ने रुद्रपुरमा १ कात्तिक ०७४ मा सिन्धुपाल्चोकका ६ जना किशोरीलाई भारतीय प्रहरीले पकाउ गयो

र कञ्चनपुरस्थित माइती नेपालको कार्यालयलाई जिम्मा लगायो । पक्राउ पर्ने टोलीमा एउटी यस्ती किशोरी थिइन्, जसको उमेर १४ वर्ष मात्र थियो । तर, नागरिकतामा भने उनी १९ वर्ष पुरोकी थिइन् । सिन्धुपाल्चोकको सेलाड घर भएकी ती किशोरीले विदेश जान पाइने लोभमा दलालको सल्लाह मानेर आफ्नो उमेर बढाएकी थिइन् ।

त्योटोलीमा अर्की किशोरी १८ वर्षकी थिइन्, तर नागरिकतामा उनको उमेर २० वर्ष लेखिएको थियो । हेलम्बुकी ती किशोरीले पनि दलालले भने अनुसार उमेर बढाएर नागरिकता बनाएकी थिइन् । उनीहरूलाई उमेर बढाएर नागरिकता बनाउन उक्साउने व्यक्ति सिन्धुपाल्चोककै रमेश तामाङ थिए, जो अहिले काठमाडौंमा बस्छन् । दुवै किशोराकी आमालाई तामाङले ‘छोरीलाई विदेश लगेर राम्रो काममा लगाइदिने’ लोभ देखाएपछि उनीहरूको उमेर बढाएर नागरिकता बनाइएको थियो ।

सिन्धुपाल्चोकका किशोरी कञ्चनपुर हुँदै भारत पुऱ्याइएको यो पहिलोपटक होइन । माइती नेपाल कञ्चनपुर कार्यालयकी कार्यक्रम संयोजक महेश्वरी भट्टले सन् २०१६ देखि २०१७ को सेप्टेम्बर सम्ममा विभिन्न मुलुकमा बेचबिखनको लागि लैजान लागिएको अवस्थामा सिन्धुपाल्चोकका ५० जना किशोरीलाई उद्धार गरिएको जानकारी दिइन् । उनले भनिन्, ‘हामीले फेला पारेको सङ्ख्या मात्रै हो यो, लुकाई-छिपाई लगेका अरू कति होलान् कति ।’

दलालले देखाएको लोभमा परी उमेर बढाएर बनाइएका नागरिकतार राहदानी सहित सिन्धुपाल्चोकका चेलीहरू भारतमा पक्राउ परेका थिए । उनीहरूलाई पक्राउ गर्ने उत्तराखण्ड राज्यको रुद्रपुर प्रहरीले जारी गरेको प्रेस विज्ञप्ति मा उल्लेख भए अनुसार, ‘नेपाल बाट किशोरीहरूलाई विभिन्न बाटो भएर खाडी मुलुकमा घरेलु कामदारका लागि पठाउने गरिन्छ । नेपालमा यस कामका लागि भिसा न पाइने भएकाले उनीहरू दिल्ली विमानस्थल हुँदै जाने गन्तव्य तय गर्दैन् ।’ भारतीय प्रहरीको विज्ञप्ति मा वैदेशिक रोजगारको नाममा ती किशोरीहरूलाई खाडी मुलुक पुऱ्याउने दलालहरूको नाम नै किटान गरिएको छ । विज्ञप्ति मा उल्लेख छ, ‘यो टोलीमा सिन्धुपाल्चोकका सोमबहादुर गोले, सिन्धुलीकी नानीमाया माझी र पर्साका विष्णु लोप्चन संलग्न छन् ।’

भारतीय प्रहरीको प्रेस विज्ञप्ति र नेपालका प्रहरी अधिकारीको बुझाइ एउटै छ, ‘चेलिबेटी ओसारपसार र बेचबिखनको शैली बदलिएको छ,।’ जिल्ला प्रहरी कार्यालय सिन्धुपाल्चोकका प्रमुख, प्रहरी नायव उपरीक्षक (डीएसपी) विमलराज कँडेल भन्दून्, ‘जिल्लामा तीन वर्षयता मानव बेचबिखनसम्बन्धी उजुरीहरू आएकैछैनन्।’ उनले थपे, ‘उजुरीनआउनुभनेको अपराध नै भएको छैन भन्ने होइन, अपराध नयाँ शैलीमा भइरहेको छ,।’ डीएसपी कँडेलका भनाइमा, ‘मानव तस्करहरूले हिजोआज कागजात बनाएर चेलिबेटी बेच्ने गर्दून्। उनीहरूले आवश्यक सबै प्रक्रिया यसरी पुरा गर्दून् कि बेचबिखन हो भन्ने थाहा पाउन मुस्किल पर्छ,।’

उनका अनुसार बेचबिखनमा पहिलेजस्तो लुकिछिपी सीमाकटाउने, कुनै कोठीमा वा घरमापुऱ्याएर अरूकसैलाई जिम्मालगाउने, नगदलिनेजस्ता कामहरू सोभैनभएर वैदेशिक रोजगारका नाममा हुने गर्दून्। कतिसम्म भने उमेर नपुगेका किशोरीलाई विदेश लैजान दलालहरूले उनीहरूको नागरिकता बनाउने प्रबन्धसमेत मिलाइदिन्दून्।

नेपालमा चेलिबेटी बेचबिखन धेरै हुने जिल्लाका रूपमा चिनिन्दू, सिन्धुपाल्चोक। प्रहरीको अभिलेख अनुसार वि.सं. २००० मा यहाँ पहिलोपल्ट चेलिबेटी बेचबिखनमा उजुरी दर्ता भएको थियो। सिन्धुपाल्चोकको उत्तरी भेगका गाउँबाट तुलनात्मक रूपमा धेरै किशोरी बेचबिखनमा पर्ने गरेको प्रहरी र प्रशासनको बुझाइ छ। कारण, ती गाउँमा गरिबी व्याप्त छ, चेतनाको कमी छ। प्रहरीको उपस्थिति कम हुने भएकाले दलालले उनीहरूलाई निर्धक्क प्रलोभनमा पार्न सक्छन्। बेचिनेहरूमा प्रायः तामाङ समुदायका किशोरी र युवती छन्।

प्रहरी तथ्याङ्क हेर्दा, हेलम्बु गाउँपालिकाअन्तर्गतका हेलम्बु, इचोक र महाँकाल, जुगल गाउँपालिकाका गोल्चे, गुम्बा र हगाम तथा पाँचपोखरी, थाडपाल गाउँपालिकाअन्तर्गतका बासखर्क, बरुवा, भोताङ, गुन्सा, थाडपालकोट लगायतका गाउँका धेरै चेलिबेटी बेचबिखनमा परेका छन्। ‘नपढेका र गरिब परिवारलाई फकाउन दलाललाई सजिलो हुन्छ,’ जिल्ला प्रहरी कार्यालय सिन्धुपाल्चोकका प्रहरी नायव निरीक्षक ख्याली सिंहले भने, ‘यस्ता सोभा महिला बेचबिखनमा धेरै पर्ने गरेका छन्।’

महिला वैदेशिक रोजगारमा धेरै जाने जिल्लामा भापापछि दोस्रो नम्बरमा पर्छ, सिन्धुपाल्चोक । वैदेशिक रोजगार विभागको तथ्याङ्कनुसार ०६७ यता सिन्धुपाल्चोकका ७ हजार ७७० महिला वैदेशिक रोजगारका लागि भनेर विभिन्न देशमा गएका छन् । ०७३/७४ मा मात्रै सिन्धुपाल्चोकका दुई हजार २० जना महिला वैदेशिक रोजगारमा गएको तथ्याङ्क विभागसँग छ । तर, सूचना परामर्श लिएर, सीप सिकेर विदेश जाने महिलाको सङ्गत्या निकै कम छ । वैदेशिक रोजगारका लागि सुरक्षित आप्रवासन परियोजना (सामी), सिन्धुपाल्चोकका अुसार आर्थिक वर्ष ०७२/७३ देखि ०७३/७४ सम्म जम्मा १४४ जनाले मात्र विदेश जानुपुर्व सीप सिकेका छन् । यसरी सीप र सूचना बेगर दलालहरूको फन्दामा परेर विदेश गएका महिला अनेक समस्यामा पर्छन् । सामी, सिन्धुपाल्चोककी संयोजक रीना श्रेष्ठले रोजगारीका लागि भन्दै विदेशमा बेचिएका महिलामाथि यौनशोषणलगायतका शारीरिक शोषण हुने गरेको, तो किएकोभन्दा बेगलै र अप्लायारो काममा लगाउने गरिएको बताइन् । महिला वैदेशिक रोजगारको नाममा बेचिएका, बेपत्ता भएका, ठगिएका, राहदानी लगायतका महत्वपूर्ण कागजात जफत गरिएका र ज्यानसमेत गुमाएका घटना सामी कार्यालयमा दर्ता भएका छन् । श्रेष्ठका अनुसार ०७१/७२ यता मात्र ८३ वटा यस्ता घटना दर्ता भएका छन्, जसमध्ये पाँचजना महिला अहिलेसम्म बेपत्ता छन् । (नोभेम्बर १०, २०१७ मा प्रकाशित)

- वैदेशिक रोजगारीलाई महिलाको अवधारणाबाट हेर्दा बेचबिखनसँग पनि जोडेर हेर्ने गरिएको छ । कतिपय सङ्घसंस्थाहरूले त ब चबिखनमा पर्ने सम्भावना बढी भएकाले महिलालाई घरेलु कामदारका रूपमा विदेशमा पठाउनुहुँदैन भन्ने धारणा पनि राख्दै आएका छन् । घरेलु कामदारका रूपमा विभिन्न खाडी मुलुक जान लागेका कतिपय महिला कामदारलाई बेलाबेलामा बेचबिखनका विरुद्ध कार्यरत सङ्घसंस्थाका प्रतिनिधिले भारतमा बेचिन लागेको भनेर सीमाबाट फिर्ता गरिदिने पनि गरेका छन् । वैदेशिक रोजगारीको सपना बोकेर घरबाट निस्किएका उनीहरूलाई त्यहाँबाट फिर्ता मात्र गरिएको छैन, बेचिन लागेको भनी तिनको नाम र ठेगानासहित पत्रपत्रिकामा समाचार प्रकाशित गरिदिँदा उनीहरूलाई घरपरिवार र समाजमा बस्न

गाह्रोसमेत पर्ने गरेको छ । घरेलु कामदारका लागि खाडी मुलुक जाने महिलालाई प्रतिबन्ध लगाइएका कारण विभिन्न खाडी मुलुकमा घरेलु कामका लागि जान चाहने महिला भारतीय सीमा हुँदै जाने गरेका हुन् । ०५१ मा कानी शेर्पा नाम गरेकी एक महिलाले कुवेतमा रहँदा यैन दुर्व्यवहारका कारण काम गर्न वसेकै घरको छतबाट हाम फालेर आत्महत्या गरेपछि खाडी मुलुकमा महिलालाई घरायसी कामका लागि जान प्रतिबन्ध लगाइएको थियो ।

फरक कुरा

मानव बेचबिखन र आप्रवासन या वैदेशिक रोजगार दुवैमा मानिस एक ठाउँबाट अर्को ठाउँमा जाने गरे तापनि यी दुई मुलतः भिन्न विषय हुन् । मानव बेचबिखन र वैदेशिक रोजगारीको जटिलतालाई बुझ्न यी दुई विषयबीचको सैद्धान्तिक भिन्नतामा स्पष्ट हुनु आवश्यक छ । यो स्पष्ट नभए मानव बेचबिखनसम्बन्धी ल्याइने नीति र कार्यक्रम प्रभावकारी हुन सक्दैनन् ।

मानव बेचबिखन त्यस्तो प्रक्रिया हो जसमा शोषणयुक्त कामका लागि श्रमिकको भर्ती गरिन्छ । यसमा आफ्नो इच्छाले नभएर भुक्याएर या धोका दिएर बाध्यतामा फसेकाहरूलाई झन् फसाइन्छ । स्वेच्छा नैयस्तो विषय हो जसले मानव बेचबिखन र वैदेशिक रोजगारीबीच भिन्नता देखाउँछ । अधिकांशले स्वेच्छाले वैदेशिक रोजगारी चुनेका हुन्छन् । यसमा कसैको करकाप, बाध्यता र जबर्जस्तीको कुरा हुँदैन, बाध्यकारी काम र दासताको स्थिति यसमा रहँदैन । कानुनी दृष्टिले हेर्ने हो भने एक ठाउँबाट अर्को ठाउँमा जानु व्यक्तिको अधिकार हो । तर, मानव बेचबिखन अमानवीय कार्य र मानवविरोधी अपराध हो । मानव अधिकारको दृष्टिले हेर्ने हो भने एक ठाउँबाट अर्को ठाउँमा जानु व्यक्तिको स्वतन्त्र रूपले हिँड्डुल गर्न पाउने अधिकार हो र यस्तो अधिकारमाथि बन्देज लगाइनुहुन्न । मानव बेचबिखन मानव अधिकारको व्यापक उल्लङ्घन हो । मानव ओसारपसारमा वैदेशिक रोजगारीका विभिन्न उपाय अपनाइन्छन् । यस्ता उपायले आप्रवासनलाई नियमभित्र पार्ने उद्देश्य राखेको हुन्छ, चाहे त्यो आप्रवासन कामका लागि होस् या अन्य उद्देश्यका लागि । मानव बेचबिखनको उद्देश्य भएकाहरू अर्को देशमा कानूनी कागजातबिना प्रवेश गरेका हुन्छन् ।

अवैध आप्रवासनलाई रोक्न एजेन्सी, एजेन्ट र मानव ओसारपसार गर्नेहरूमाथि प्रतिबन्ध लगाउने, महिला र किशोरीलाई बाहिरी मूलुक जान रोक लगाउने, कडा आप्रवासन र भीसा नियम लागु गर्ने, अवैध आप्रवासीलाई दण्डित गरी स्वदेश फर्काउनेजस्ता उपाय अपनाइन्छन्। यसप्रकारका नीतिका सम्भावित परिणामस्वरूप महिला मानव तस्करका हातमा पर्ने तथा सीमा प्रहरी र अध्यागमन अधिकारीबाट दुर्व्यवहारको सिकार हुने गर्दछन्। यसले दलालको भूमिका र शक्तिलाई बलियो बनाउँछ। वैदेशिक रोजगार या आप्रवासन तस्करी वा मानव बेचबिखन होइन। आप्रवासनमा व्यक्ति एक देशबाट अर्को देशमा बसाइँ सर्छ, यो कानुनी या गैरकानुनी दुवै हुन सक्छ। आप्रवासन मुलतः स्वेच्छक हुन्छ। मानव बेचबिखन बाध्यकारी आप्रवासन हो। मानव तस्करीचाहिँ कुनै मानिसलाई उसको इच्छामा अर्को देशमा गैरकानुनी ढड्गाले ओसार्नु भन्ने बुझिन्छ।

आत्मनिर्भरताको चाहना र देशमा व्याप्त बेरोजगारीले महिलालाई वैदेशिक रोजगारीतर्फ आकर्षित गरेको छ। तर, वैदेशिक रोजगारीमा जाने च्यानलहरू सुरक्षित भइनसकदा धेरै महिलाको ज्यान जोखिममा पर्ने गरेको छ। वैदेशिक रोजगारीको बहानामा कतिपय महिला र किशोरी बचबिखनमा परी जबर्जस्ती वेश्यावृत्तिमाधकेलिएकाछन्। यी कुराहरू असुरक्षित वैदेशिक रोजगारीका कारणले भएका हुन्। अहिले महिला कानुनी रूपले सङ्गठित क्षेत्रमा काम गर्नका लागि मात्रै खाडी मूलुकमा जान पाउँछन् (दशजनाभन्दा बढी कामदारले काम गर्ने क्षेत्रलाई सङ्गठित क्षेत्र भनिन्छ, जस्तो डिपार्टमेन्ट स्टोर, होटेल आदि)। तर, कानुनी रूपले प्रतिबन्धित भए पनि भारतीय नाका हुँदै घरेलु कामदारका निमित जाने महिलाको सङ्ख्या ठूलो छ। जसका कारण शोषणको सम्भावना र जोखिम पनि धेरै छ। घरेलु कामदारका लागि खाडी मूलुकमा कुनै सम्झौता पत्र बनाइदैन, कतिपय मूलुकमा त नेपाली दुतावासहरूसमेत छैनन्। दुतावास भएका ठाउँमा पनि वैदेशिक रोजगारीको पाटोलाई समेटन सकेका छैनन्। सम्झौतापत्र या आधिकारिक दस्ताबेजविना नै महिला दलालमार्फत सीधै काम गर्नुपर्ने घरमा पुरछन्। उनीहरूको सरक्षा र तलब घरमालिकको तजबिजमा भर पर्छ। ‘एटिच्युड’ राम्रो भएको घर

मालिक या त्यस घरका पुरुष सदस्य रहेछन् भने महिला सुरक्षित हुन्छन्, गलत नियतका रहेछन् भने शोषणमा पर्ने गरेको पाइएको छ । कतिपय महिला शारीरिक तथा अन्य शोषणका कारण विक्षिप्त मानसिकतामा फर्कने गरेका छन् । यसो हुनुको प्रमुख कारण सरकारसँग विदेशमा रहेका आफ्ना नागरिकमाथि अनुगमनको कुनै संयन्त्र नभएकोले हो । कहाँ छन् र कस्तो अवस्थामा छन् भन्ने कुरा त के कुन देशमा कति कामदार छन् भन्ने तथ्याङ्कसमेत छैन ।

सूचनाको हक

- गाउँगाउँबाट विदेसिएका महिला अहिले कहाँ छन् ? गएको कति भयो ? नफर्किएका भएकिन फर्किएनन् ? खोजीकालागि अभिभावकले के गरेयागर्दै छन् ? अनुसन्धानमूलक रिपोर्टिङ गर्न सकिन्छ ।
- जो वैदेशिक रोजगारीबाट फर्किए, तिनका सफलताका कथाहरू, उनीहरू सुरक्षित कसरी भए ? अब जान चाहनेले के गर्नुपर्छ होला ?

७. सातौं सत्र

विपद्का वेला र विपद्पछि सूचना

प्रशिक्षकका लागि

उद्देश्य : यो सत्रपछि सहभागीले

- विपद्पछि के-कस्ता कुरामा सूचना माग्ने भन्नेबारे जानकारी राख्नेछन्।
- विपद्पछिका विभिन्न चरणमा सार्वजनिक निकायबाट प्राप्त गर्नुपने कुराबारे जानकारी राख्नेछन्।

समय : दुई घण्टा

सामग्री : चार्टपेपर र मार्कर

विधि : छलफल र प्रस्तुति

प्रशिक्षकले गर्नुपर्ने

- छलफलको सुरुवातमा विपद्पछि सूचनाको अवस्थाबारे कुराकानी गर्ने।
- छलफलका आधारमा प्रस्तुति अगाडि बढाउने।

अध्ययन सामग्री

२०७२ सालको ठूलो भुकम्पपछि सूचनाको हकका अभियन्ताहरूले राष्ट्रिय सूचना आयोगसमेतको संलग्नतामा राष्ट्रिय सूचना आयोगमार्फत सरकारसमक्ष राखेको माग पत्रःभुकम्पप्रचात् उद्धार, राहत, अस्थाथी पुनर्स्थापना, पुनर्निर्माण एवम् व्यवस्थापनका सम्बन्धमा हुने अभ्यासका क्रममा सूचना सम्प्रेषणको महत्व सर्वोपरि हुने कुराको मनन गर्दै सूचनाको हकका लागि नागरिक अभियान र फ्रिडम फोरमको संयोजनमा तपसिलमा उल्लिखित सूचनाको हकको राष्ट्रिय सञ्जालका सदस्य, सूचनाको हकका विज्ञ, सूचनाको हकको क्षेत्रमा कार्यरत नागरिक समाज तथा संस्थाहरूले नागरिकको सूचनाको हक तथा थाहा पाउने अधिकारको सुनिश्चितता र प्रत्याभुतिको व्यवस्थाको माग गर्दै यो ध्यानाकर्षण/मागपत्र राष्ट्रिय सूचना आयोगमार्फत नेपाल सरकारसमक्ष पेस गरिएको छ।

पृष्ठभूमि :

वैशाख १२ र २९ गते गएको ठूलो भूकम्प र त्यसका अनेकाँ परकम्पबारे हामी सबै जानकार तथा प्रत्यक्ष र अप्रत्यक्ष रूपमा प्रभावित छौं । यसले गर्दा देशमा एक विषम अवस्था सिर्जना भएको छ र देश शोकमा रहेको छ । यस समयमा ठूलो भूकम्पका कारण ज्यान गुमाएका व्यक्तिमा हार्दिक श्रद्धाङ्गली व्यक्त गर्दछौं । शोकसन्तप्त परिवारमा हार्दिक समवेदना तथा धैर्यधारणका लागि अनुरोध गर्दै घाइतेको शीघ्र स्वास्थ्यलाभको कामनासमेत गर्दछौं ।

नेपालमा भएको मानवीय एवम् भौतिक क्षतिप्रति संवेदनशील भई सहयोग गर्ने देशका विभिन्न क्षेत्र एवम् समस्त विश्वभरबाट उठिरहेका सहयोगी हातहरूप्रति हार्दिक कृतज्ञता व्यक्त गर्दछौं । उद्धार तथा राहत कार्यमा लागेको नेपाल सरकार र यसका निकायहरू, सुरक्षा संयन्त्रहरू, विभिन्न सङ्घसंस्था, सञ्चारमाध्यम, पत्रकार, राजनीतिक दल, युवा समुहहरू, स्वयम्-सेवीहरूको प्रयासप्रति पनि हार्दिक कृतज्ञता व्यक्त गर्दछौं ।

सूचना मानवजीवनमा प्रत्येक पलमा अपरिहार्य छ, भने विपद्को अवस्थामा त यसको भन्न धेरै आवश्यकता र महत्व रहन्छ । प्राकृतिक प्रकोप र तत्पश्चात्का अवस्थामा नागरिकहरूलाई प्रभावकारी रूपमा सूचना सम्प्रेषण गर्नु पनि राज्य तथा सरोकारवालाको दायित्व हो । नेपालको संविधानको धारा २७ र सूचनाको हकसम्बन्धी कानूनहरूले पनि नागरिकको थाहा पाउने अधिकरको प्रत्याभुति गरेका छन् ।

विपद् र त्यसको व्यवस्थापनका सम्बन्धमा राज्यद्वारा भएका वा हुने कार्यक्रमबारे नागरिकलाई सुसुचित गराउनाले देशका जनताले भौतिक एवम् मानसिक रूपमा सुरक्षित भएको अनुभुति गर्न सक्छन् । अतः विपद् का बखत राज्यको उपरिथितिलाई स्थानीय स्तरसम्म सुनिश्चित गर्नका लागि सूचनाको व्यवस्थापन एवम् सम्प्रेषणले अहम् भुमिका निर्वाह गर्न सक्छ, र त्यसबाहेक, उद्धार, राहत, पुनर्स्थापना एवम् पुनर्निर्माणसँग सम्बन्धित विषयमा सरकारलगायत अन्य संलग्न सरोकारवालालाई पारदर्शिता एवम् जवाफदेहीतापूर्वक आफ्ना कार्य सञ्चालन गर्न टेवा पुऱ्याउँछ । यस्तो विषम् अवस्थामा नागरिक र राज्यबीच विश्वास र भरोसाको सम्बन्ध सुदृढ

गर्न पनि सूचनाको अधिक प्रवाहले महत्वपूर्ण योगदान पुऱ्याउँछ ।

तत्कालीन उद्धार, राहत र व्यवस्थापन कार्यपश्चात् मुलुक अब पुनर्निर्माण, व्यवस्थापन तथा दीर्घकालीन राहत र पुनर्निर्माणतर्फ उन्मुख भइरहेको छ । तसर्थ, यस अवस्थामा सही सूचना प्रवाहद्वारा जनता र राज्य दुवैलाई सबल बनाउन निम्नानुसार आवश्यक व्यवस्था गरी अघि बढ्न हामी नेपाल सरकारसमक्ष हार्दिक अपिल/आग्रह/माग/ध्यानाकर्षण गर्दछौँ :

१. विपद् र त्यसबाट सुरक्षित रहनका लागि सूचना सम्प्रेषणका सम्बन्धमा

- सूचना र सञ्चारका परम्परागत र आधुनिक माध्यम र साधनहरू रेडियो, टीभी, मोबाइलफोन, थ्रीजी, स्याटेलाइटफोन, इन्टरनेट आदि)बाट उपलब्ध सेवा निर्वाधरूपमा उपलब्ध गराउने व्यवस्था गर्नुका साथै त्यसमा लागेका कर आदि छुट गरी सङ्कटकालभरि सङ्कटप्रस्त क्षेत्रमा आधुनिक सञ्चार सेवा उपलब्ध गराइयोस् ।
- नेपाल सरकारले मौजुदा संयन्त्रको प्रयोग गरी वातत्कालका लागि आवश्यक अन्यतर्दर्थ व्यवस्था गरी नागरिकलाई भुकम्पपछिहल्लार सम्भावना दुवैको रूपमा रहेका पहिरो, हिमताल फुट्ने कुरा तिनको अवस्था, बस्तीका जोखिम, जनस्वास्थ्यको महामारीजस्ता प्राकृतिक प्रकोप, यसका जोखिम, सम्भाव्यता र त्यसबाट सुरक्षित रहने उपायबारे सुसुचित गर्न प्रत्येक जिल्ला, निर्वाचन क्षेत्र र सेवा केन्द्रको तहसम्म सूचना केन्द्रको स्थापना गरी प्रत्येक नागरिकलाई सुसुचित गरियोस् ।
- सरकारको तर्फबाट अधिकारिक सूचनाहरू नआउँदा भामक सूचना तथा अफवाहले गर्दा जनजीवन त्रसित र अन्योलमा पर्न सक्ने हुँदा विभिन्न आमसञ्चार माध्यम र अन्य मध्यमको प्रयोग गरी नागरिकलाई उचित समयमा सही सूचना सम्प्रेषणको व्यवस्था गर्न आवश्यक पहल र व्यवस्था होस् ।
- विपद्मा र त्यससँग सम्बन्धित सूचना नागरिकलाई उपलब्ध गराउँदा दयाको रूपमा नभएर नागरिकको अधिकारको रूपमा जिम्मेवारीबोध गरी निरन्तर, उचित समयमा र उचित विधि प्रक्रियाहरूको प्रयोग गरी सरल र सुलभ तरिकाले सूचना प्रदान गरियोस् । सही सूचना प्राप्त गर्नु जनताको

सार्वभौम हक हो र यसको परिपुर्ति गर्नु राज्यको परम् दायित्व हो भन्ने कुरालाई मनन गरियोस् ।

- देशका विकट भुकम्पका कारणले सहज पहुँच नभएका क्षेत्रहरू बसोवास गरिरहेका व्यक्तिहरूलाई यथेष्ट रूपमा आवश्यक सूचना सम्प्रेषण गर्नका लागि सञ्चारका साधनहरू (जस्तै: रेडियो, टेलिभिजन स्याटेलाइट फोन आदि) एवम् विद्युतीय उपकरणहरू (जस्तै जेनेरेटर, सोलार प्यानल आदि) को तत्कालै व्यवस्था गरियोस् ।

२. सरकारको विपद् व्यवस्थापनका सम्बन्धमा भएका नीति, योजना एवम् भावी पुनर्निर्माणका कार्यक्रमका सम्बन्धमा

- नेपाल सरकारको उद्धार, राहत, पुनर्स्थापनाका लागि नेपाल सरकारले लागु/कार्यान्वयन गरेका कार्यक्रम तथा भावी योजनाबारे अधिकतम रूपमा सूचना प्रवाह गरियोस् ।
- भुकम्पपछिको पुनर्निर्माणका लागि तर्जुमा गरिएका अल्पकालीन तथा दीर्घकालीन योजनातथा नीतिहरूबारेनागरिकको सुसचित हुन पाउनेकुरा तथा पारदर्शिताका मापदण्डलाई उचित व्यवस्था गरियोस् । साथै, त्यस्ता नीति तर्जुमामा नागरिकको सहभागिता भई समावेशी रूपमा हुने कुराको प्रत्याभुति गरियोस् ।
- भावी योजनातथा नीतिहरू सार्वजनिक गर्दा सरकारले त्यस्ता कार्यक्रमहरू लागु हुने क्षेत्र, कार्यक्रमको प्रकृति एवम् लक्षित वर्गहरूबारे स्पष्ट उल्लेख गरी लक्षित वर्गमा त्यसको जानकारी पुऱ्याउन सञ्चार क्षेत्रको रणनीतिक प्रयोग र विभिन्न माध्यमको प्रयोग गरी सूचना सम्प्रेषण गरियोस् ।

३. राहत र यसको वितरणको पारदर्शिताका सम्बन्धमा

- सरकारले वितरण गरेका तथा अन्य राष्ट्रिय, अन्तर्राष्ट्रिय निकाय एवम् व्यक्तिहरूले प्रदान गरेका राहतको पूर्ण विवरण जनताको पहुँच हुने किसिमले सार्वजनिक गर्नु पर्छ । सरकारद्वारा र स कारसँगको समन्वयमा वितरण गरिएका राहत सामग्रीबारे स्थानीय रेडियो तथा पत्रपत्रिका तथा बुलेटिनको माध्यमबाट दैनिक रूपमा सार्वजनिक गरियोस् । साथै, यस्ता जानकारीबारे सार्वजनिक सुनुवाइ गरियोस् ।

- नेपाल सरकारलाई यो विपद्को बेलामा कुन-कुन देश र निकायबाट के-कस्तो सहायोग उपलब्ध भयो । उपलब्ध भएको नगद, जिन्सी, सेवालगायतको विवरण तथा ती खपत भएका जिल्ला र गाउँसमेतको विवरण सार्वजनिक गरियोस् ।
- प्रधानमन्त्री राहत कोषमा आउने नगद र विभिन्न निकायको प्रतिबद्धतालाई भिन्नभिन्न शीर्षकमा उल्लेख गरी प्राप्त भएको सहायताबारे दैनिक रूपमा विभिन्न माध्यमबाट सार्वजनिक गरियोस् ।

४. नागरिकको गुनासो सुन्ने र कारबाही गर्ने संयन्त्रका सम्बन्धमा

- भूकम्पपीडितले राहत / आवास / सुरक्षालगायतका विषयमा कुनै पनि जानकारी लिन चाहेमा वा त्यससँग सम्बन्धित कुनै पनि उजुरी वा गुनासो दर्ता गर्नुपरेमा त्यसरी गुनासो सुन्ने वा सोउपर कारबाही अगाडि बढाउने जिम्मेवार अधिकारी वा निकाय स्थानीयस्तरसम्म व्यवस्था गरी सोबारे व्यापक जानकारी उपलब्ध गराइयोस् ।
- यो विपद्को समयमा कार्य गर्ने निकायका अधिकारीहरूलाई भए-गरेका कार्यबारे आवश्यक सूचना तथा जानकारी नागरिकको तहमा तुरुन्त पुऱ्याउन आवश्यक निर्देशन जारी गरियोस् ।
- राष्ट्रिय सूचना आयोगको सक्रिय सहभागितार समन्वयमा तथा पारदर्शिता र सूचनाको हकको क्षेत्रमा क्रियाशील नागरिक सङ्घसंस्थाहरूसँगको सहकार्यमा विपद्पछिको अवस्थालाई सम्बोधन गर्न पारदर्शितार जवाफदेहिता स्थापित गर्ने रणनीति तय गरी तुरुन्त कार्यान्वयनमा ल्याइयोस् ।

५. अन्य सम्बन्धित विषयबारे

- नागरिकलाई सरकारका काम, उपलब्ध सेवा, सुविधा र अन्य जानकारी सम्प्रेषणका लागि भुकम्प प्रभावित जिल्ला र क्षेत्रमा सूचना आयोग र सूचनाको हकको क्षेत्रमा कार्यरत सङ्घसंस्था एवम् स्थानीय रेडियोहरू र अन्य सञ्चारमाध्यमसमेतको साभा र सक्रिय सहभागिता र योगदान हुने गरी सूचना केन्द्रहरू सञ्चालनमा ल्याइयोस् ।
- महिला, बालबालिका, वृद्धवृद्धा र अपाङ्गता भएका व्यक्ति एवम् अल्पसङ्ख्यक र पिछडिएका वर्ग र व्यक्तिको असामान्य अवस्थालाई विशेष

ध्यान दिई उनीहरूलाई राहत, पूनर्स्थापना र पुनर्निर्माण प्रक्रियामा भे दभाव नहुने गरी सहभागी हुन आवश्यक सूचनाहरू प्राथमिकतापूर्वक र विशेष व्यवस्थाद्वारा सम्प्रेषण गरियोस् ।

- नेपाल सरकार र मातहतका निकायले कुनै नागरिकबाट कानूनबमो जिम सूचना माग भई आएमा सूचनाको हकसम्बन्धी ऐन ०६४ र नियमावली ०६५ मा उल्लिखित कानूनी व्यवस्थाबमोजिम सहज र शीघ्र सूचना उपलब्ध गराइयोस् ।
- यस्तो विपद्वाटछिडैबाहिर आउन पीडित नागरिकको सक्रियता अभिवृद्धि गराउन सूचनाको अत्यधिक खुलासाले सिर्जना गर्न पारदर्शी वातावरणले सहयोग पुऱ्याउने हुनाले सूचनाको हकलाई अचुक औजारका रूपमा मनन गरी क्रियाशील रहन सम्पुर्ण उद्धारकर्मी, सुरक्षाकर्मी, निजामती कर्मचारी र अन्य राष्ट्रसेवकलाई सरकारले स्पष्ट निर्देशन जारी गरोस् ।
- विपद्वाट आत्तिएका नागरिकको मनोसामाजिक परामर्शको अभियानसँगै सूचनाको सक्रिय अत्यधिक खुलापन अभिन्न रूपमा जो डिनुपर्छ । सही सूचनाले नागरिकको आत्मबल बढाउँछ र उनीहरूलाई सशक्त पार्दछ भन्ने मनन गरियोस् ।

तपसिल

क्र.सं.	नाम	जिल्ला	फोन	दस्तखत
१.				
२.				
३.				
४.				
५.				

८. आठौं सत्र

लैड्गिक (जेन्डर) बजेट

प्रशिक्षकका लागि

उद्देश्य : यो सत्रपछि सहभागीले

- लैड्गिक (जेन्डर) बजेटको आवधारणात्मक स्पष्टता हुनेछ ।
- यसको बाँडफाँड र प्रयोगबारे जानकारी राख्नेछन् ।
- जेन्डर बजेटबारे द्विविधा हुनेहरूलाई बुझाउन सक्नेछन् ।

समय : दुई घण्टा

सामग्री : मेटाकार्ड र मार्कर

विधि : छलफल र प्रस्तुति

प्रशिक्षकले गर्नुपर्ने

- लैड्गिक बजेटबारे सहभागीलाई प्रश्न गर्ने ।
- स्थानीय तहमा भएको लैड्गिक बजेटको प्रयोगबारे प्रश्न गर्ने ।
- सहभागीबाट आएका बुँदाबारे छलफल गर्दै आफ्नो प्रस्तुति अगाडि बढाउने ।

अध्ययन सामग्री

लैड्गिक बजेट भन्नासाथ यो महिलाका लागि छुटै बजेट हो भन्ने बुझाइ छ, तर यो महिलाका लागि छुटै बजेट होइन । यसले महिला विकासका लागि छुटै बजेट व्यवस्थाको तर्जुमा गर्दैन, तर उपलब्ध साधन-स्रोतको बाँडफाँड र परिचालनमा लैड्गिक दृष्टिकोणले संरचनागत र कार्यगत सुधारमा जोड दिन्छ । लैड्गिक बजेटले राष्ट्रको आम्दानी तथा महिला-पुरुषको योगदान र राज्यको लगानी र खर्चबीच लैड्गिक समता स्थापित गर्ने प्रयत्न गर्दछ । राज्यको अर्थ-व्यवस्थामा महिलाको लुकेको योगदानलाई समेत यसले उजागर गर्दै

लैड्गिक बजेटको पृष्ठभूमि :

लैड्गिक बजेटको सुरुवात अस्ट्रेलियाबाट भएको हो । सन् १९८० को दशकको मध्यतिर अस्ट्रेलियाले लैड्गिक उत्तरदायी बजेटको व्यवस्था गरेपछि

त्यहाँ लैड्डीक समानता र सशक्तीकरणमा देखिएको प्रभावबाट आकर्षित भएर फिलिपिन्सले त्यसको अनुशरण गरेको थियो । फिलिपिन्समा आन्तरिक स्रोतको साथै वैदेशिक सहयोगबाट सञ्चालन गरिने कार्यक्रमको बजेटको कम्तीमा पाँच प्रतिशत रकम महिला विकासका लागि छुट्याउनै पर्ने व्यवस्था छ । दक्षिण एसियामा भारत, श्रीलङ्का, बंगलादेश, पाकिस्तान र नेपालमा जेन्डर बजेटको अभ्यास गरिएको छ ।

लैड्डीक उत्तरदायी बजेट किन ?

- महिला र पुरुषका बीचमा रहेका अधिकार, जिम्मेवारी र परिणामहरूको विभेदलाई विश्लेषण गरी योजना, बजेट र कार्यक्रम तर्जु मा गरी खर्च गर्न
- योजना, बजेट र कार्यक्रमहरूको उपलब्धिर प्रभावहरूलाई लैड्डीक आँखाले मुल्यांकन गर्न
- लैड्डीक संवेदनशील नीति कार्यान्वयनका लागि बजारपरक लागत मुल्य निकाल्न र पर्याप्त बजेटको व्यवस्था गर्न
- लैड्डीक समानता र आर्थिक समृद्धि बीच अर्थपुर्ण सम्बन्ध स्थापित गर्न
- अन्तराष्ट्रिय प्रतिबद्धताहरू (उदाहरणका लागि CEDAW, BPFA, UNSCR 1325 and 1820, SDGs पुरा गरी लैड्डीक सवालमा नेपालको प्रयासलाई विश्वसामु सकारात्मक रूपमा पुर्याउन स्थानीय निकायलाई फाईदा
- स्थानीय निकायको बजेट, खर्च साथै फाईदा वितरण बारे थाहा पाइने
- कुन वर्गसम्म सेवापुगेको छुरकस्ले फाईदालिन सकेको छुभन्ने थाहा पाउने गरी मुल्याङ्कन प्रविधिमा सुढृढीकरण हुने,
- परिणाममुखी योजना तर्जमा गर्न पाइने,
- पारदर्शीता, उत्तरदायित्व र जिम्मेदारमा सुढृढीकरण गर्न,
- विकासका प्रभावहरूको विस्तार गर्न, र
- राष्ट्रिय र अन्तराष्ट्रिय तहमा गरेका प्रतिबद्धताहरू अनुसार कार्य गरी प्रतिवेदन तयार पार्न ।

बजेटको लैड्गिक विश्लेषण :

लैड्गिक बजेटको विश्लेषण र लेखा परीक्षण (अडिट)का पनि आफ्नै तौरतरिका हुन्छन् । लैड्गिक संवेदनशील नीति र कार्यक्रम कार्यान्वयनका लागि केकति बजेट विनियोजन गरिएको छ, उक्त बजेट पर्याप्त छ कि छैन भन्ने कुरादेखि लक्षित वर्गमा पुगेको फाइदा र अनुकूल नतिजाको मूल्याङ्कनसमेत यसको विश्लेषणको दायराभित्र पर्दछ । जेन्डर बजेट अडिटको मापदण्ड लैड्गिक बजेटको प्रभावकारिता, कार्यदक्षता, समता, जिम्मेवारी र जवाफदेहीपन हो । लैड्गिक आवश्यकता र साधन-स्रोतबीचको बाँडफाँड, लक्षित वर्गको आवश्यकताको कदर, उद्देश्यपरक उपलब्धि र नतिजाको प्राप्तिलाई पनि यसले हेर्दछ ।

**लैड्गिक विश्लेषणका दृष्टिकोणले बजेटलाई यसरी पनि वर्गीकरण गर्न सकिन्छ—
पहिलो चरण :** प्रत्येक विषयगत क्षेत्रमा महिला र पुरुष एवम् बालक र बालिकाको अवस्था र स्थितिबारे विश्लेषण गरिन्छ ।

दोस्रो चरण : विषयगत क्षेत्रको नीति र कार्यक्रमले लैड्गिक विभेद र भिन्न नतालाई सुधार गर्न र लैड्गिक आवश्यकता पुरा गर्न के-कस्तो व्यवस्था गरे को छ, सो कुराको लेखाजोखा गरिन्छ ।

तेस्रो चरण : लैड्गिक संवेदनशील नीति र कार्यक्रमको कार्यान्वयनका लागि के-कति बजेट विनियोजन गरिएको छ ? बजेट पर्याप्त र उपयुक्त तरिकाले वितरण गरिएको छ कि छैन भन्ने कुराको विश्लेषण गरिन्छ ।

चौथो चरण : लक्षित वर्गका लागि प्रदान गर्ने उपलब्धि र सेवा-सुविधाको मापन गर्दछ ।

पाँचाँ चरण : लक्षित महिला वर्गमा पुगेको फाइदा र अनुकूल नतिजाको मूल्याङ्कन गर्दछ ।

लैड्जिक बजेटमा सूचनाको हक्को प्रयोग

- बजेट भन्नेवित्तकैहामीकहाँ अर्थविद्, अर्थशास्त्रीहरूको मात्रविषय हो भन्ने मान्यता छ। बजेट भाषणका दिन वा वरपर मिडियाले बजेटका विषयमा विज्ञहरूसँग लिने गरेका प्रतिक्रिया हेर्दा पनि यस्तै नै लाग्छ। तर, बजेटको सम्बन्ध अर्थशास्त्रीहरूसँग मात्रै हुनेचाहिँ होइन। यो त विकासका क्षेत्रमा काम गर्ने कुनै पनि व्यक्तिको सरोकारको विषय हो। बजेट बनाउँदा सर्वसाधारणको सहभागिताथियोकिथिएन? कति महिलाको सहभागितारहयो? महिलाका लागि बजेट केमा आवश्यक छ भनेर उनीहरूको विचार लिइयो कि लिइएन?
- जेन्डर बजेट नागरिक समाजका लागि एउटा अवसर पनि हो। जेन्डर उत्तरदायी बजेट महिला र पुरुषमा पारेको प्रभावमा केन्द्रित हुने हुँदा नागरिक समाजले यसमा वकालत गर्ने पाटाहरू धेरै हुन्छन्। नागरिक समाजले लैड्जिक बजेटका विषयमा के-कस्ता वकालत गरे? उनीहरूको भूमिका के रह्यो?
- जेन्डर बजेटको प्रभावबारे अनुसन्धान गरेपछि मात्रै सत्यतथ्यसहित वकालत गर्न सहज हुन्छ। के यसमा अनुसन्धानहरू भएका छन्? यदि भएका छन् भने कसले गच्यो? नभएका भए किन भएनन्?
- Evidence Based Advocacy का लागि अनुसन्धान आवश्यक छ। साथै महिला र पुरुषका समस्या र आवश्यकता बोध गराउन सक्ने sex disaggregated data नभई कुन क्षेत्रमा कति बजेटको आवश्यकता छ, भन्ने कुरा थाहा नहुने हुँदा Research निकै महत्वपूर्ण छ।
- गाउँमा बजेट पुगेपछि योजना तहदेखि नै यसको कार्यान्वयन कसरी भयो?
- जेन्डर बजेट अनुगमनका लागि कसले काम गरिरहेको छ?
- फिलिपिन्स, तान्जानियालगायत धेरै मूलुकमा नागरिक समाजले सञ्जाल नै बनाएर लैड्जिक बजेटको अनुगमन गर्ने गरेका छन्, ने पालको नागरिक समाजले के भूमिका निर्वाह गरिरहेको छ?

जेन्डर बजेटको सन्दर्भमा सूचनाको हकको प्रयोग यसरी पनि गर्न सकिन्छ—

निर्माण : बजेट निर्माणको चरणमा आर्थिक नीतिको समग्र लैड्गिक मुल्याङ्कन, बजेट तर्जुमा संयन्त्रको लेखाजोखा, लैड्गिक आवश्यकताको पहिचान र मुल्याङ्कन, बजेट निर्माणमा महिला सहभागिताको मुल्याङ्कन, लैड्गिक संवेदनशील सूचना र तथ्याङ्कको प्रयोगको अवस्थाबारे ।

कार्यान्वयन : बजेट कार्यान्वयनको चरणमा लैड्गिक क्षमता मुल्याङ्कन, लक्षित कार्यक्रमअन्तर्गत सेवा प्रदान गर्ने र खर्च गर्ने संस्थागत क्षमताको मुल्याङ्कन, कार्यान्वयनमा महिला सहभागिताको स्थितिलगायतका कुरामा के-कस्तो प्रगति भयो भनी सूचना मागेर ।

मुल्याङ्कन : यस चरणमा लक्षित कार्यक्रम र मुल प्रवाहीकरण कार्यक्रम बजेटको लैड्गिक परीक्षण, लैड्गिक दृष्टिले समूहमा फाइदा पुगे-नपुगेको परीक्षण, बजेटको उपयुक्तता, प्रभावकारिता र पर्याप्तताको परीक्षण आदिका विषयमा सूचना मागेर ।

ट. नवाँ सत्र

सम्बन्धित जिल्लामा सूचना मार्गने क्षेत्र एवम् विषय तथा निकायको पहिचान
 समुहकार्य तथा (रोल प्लेसहितको अभ्यास)

प्रशिक्षकका लागि

उद्देश्य : यो सत्रपछि सहभागीले

- आ-आफ्नो जिल्लामा सूचना मार्गने विषयको पहिचान गर्नेछन् ।
- आ-आफ्नो जिल्लामा सूचना मार्गने निकायको पहिचान गर्नेछन् ।

समय : दुई घण्टा (एक घण्टा छलफल, आधा घण्टा प्रस्तुति र आधा घण्टा
 छलफल)

सामग्री : ब्राउनपेपर, मार्कर

विधि : छलफल, समूहगत कार्य प्रस्तुति र रोल प्ले
 प्रशिक्षकले गर्नुपर्ने

- छलफलको सुरुवात तथा समूह विभाजन
- रोल प्लेका लागि विषय र निर्देशन

सहभागीले गर्नुपर्ने

- समूहगत छलफल, ब्राउनपेपरमा तिनको टिपोट तथा प्रस्तुति
- रोल प्ले

१०. दशाँ सत्र

भविष्यको रणनीति

प्रशिक्षकका लागि

उद्देश्य : यो सत्रपछि सहभागीले

- तालिमपछि जिल्लामा महिला समूहसँग गर्नुपर्ने कामबारे जानकारी राख्नेछन्।
- लक्षित समूहलाई सुसूचित गर्नका लागि गरिनुपर्ने कार्यबारे स्पष्ट हुनेछन्।
- भविष्यमा गर्नपर्ने र गर्न सकिने सम्भावनाको खोजी गर्नेछन्।

समय : दुई घण्टा

सामग्री : मेटाकार्ड र मार्कर

विधि : छलफल र प्रस्तुति

प्रशिक्षकले गर्नुपर्ने

- विषयको गाम्भीर्य बुझाएर सहजीकरण गर्ने

रणनीति प्रस्तुति

११. एधारौँ सत्र

जिम्मेवारी बाँडफाँड (अभ्यास)

उद्देश्य : यो सत्रपछि सहभागीले

- भविष्यमा गर्नुपर्ने कामको जिम्मेवारी बहन गर्नेछन्।
- आरटीआई च्याम्पेन बन्नका लागि प्रेरित हुनेछन्।
- समय : दुई घण्टा

सामग्री : मेटाकार्ड र मार्कर

विधि : छलफल र प्रस्तुति

प्रशिक्षकले गर्नुपर्ने :

- जिम्मेवारी बाँडफाँडका लागि सहजीकरण

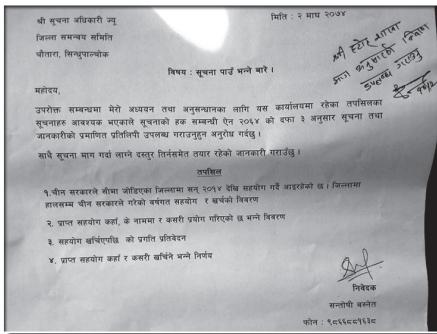

म्यागको सूचनाको हककी अधियन्ता श्री अनिता तामाङ सिन्धुपाल्चौकको ख्रनियाबास गाउँपालिका वडा नं.४ का वडा अध्यक्ष बुद्धराम तामाउँसंग सूचना माग गर्दै ।

म्यागको सूचनाको हककी अधियन्ता श्री एना श्रेष्ठ सिन्धुपाल्चौक जिल्लाको नेपाल बैंकमा सूचना माग गर्दै ।

म्यागको सूचनाको हककी अधियन्ता श्री सन्जोरी बट्टेनेताले जिल्ला सम्बन्ध समिति सिन्धुपाल्चौकमा सूचना माग गर्नु भयुको निवेदन ।

म्यागको सूचनाको हककी अधियन्ता श्री जोना थापा धादिङ जिल्ला अधिकारी अधिकारी श्री कृष्णलाल उप्रेतीसंग सूचना माग गर्दै ।

म्यागको सूचनाको हककी अधियन्ता श्री सीता अधिकारी महिला तथा बालबालिका कार्यालय थादिङका सूचना अधिकारी श्री केशव सुवेदीसंग सूचना माग गर्दै ।

धादिङको थाँको गाउँपालिकाका सूचना अधिकारी श्री पवन सुवेदीसंग म्यागको सूचनाको हककी अधियन्ता श्री शान्ता घर्ता क्षेत्री सूचना माग गर्दै ।

कतिपय मानिसलाई सूचनाको हकको कुरा त पत्रकार या सञ्चार कर्मीका लागि मात्रै हो भन्ने भ्रम पनि छ । तर, पत्रकारका लागि मात्र नभएर सूचनाको अधिकार यो देशका नागरिक सबैका लागि हो । सूचनाको हक भनेको नागरिकको जानकारी प्राप्त गर्ने अधिकार हो ।

तपाईंको मिहिनेतको कमाइबाट तिरेको कर राज्यले कसरी उपयोग गरिरहेको छ ? सार्वजनिक निकायमा के काम भइरहेको छ ? खर्च कहाँ र कसरी भइरहेको छ ? त्यसको हिसाबकिताब मार्गने हक तपाईंलाई छ । सबै नागरिकले प्राप्त गर्ने सूचनाको हकसम्बन्धी कानूनको प्रयोग गरेर तपाईं सुसुचित हुन सक्नुहुन्छ ।

हामीले हिँड्ने सङ्क बन्दा कति पैसा खर्च भयो ? या वर्षौदेखि सङ्क कच्ची नै छ, किन ? हाम्रो स्वास्थ्यचौकीमा कति औषधि आउँछ ? के ती सबै औषधि सर्वसाधारणले प्रयोग गर्ने पाइरहेका छन् ? पाएका छैनन् भने किन ? नगरपालिका, गाउँ विकास समिति या अन्य निकायमा कति बजेट आउँदछ ? के सबै वृद्धवृद्धा, अपाङ्ग, एकल महिला या अन्य सामाजिक सुरक्षा प्राप्त गर्ने वर्गले राज्यले छुट्याएको सामाजिक सुरक्षा भत्ता पाइरहेका छन् ? नपाएका भए किन ? उनीहरूका नाममा आएको पैसा कहाँ गयो ? यी र यस्ता सबै कुरा जान्ने हक तपाईंलाई छ ।

सार्वजनिक निकाय भनेका सरकारी कार्यालय, संस्थान, आयोग, राज्यद्वारा गठित संस्था, ऐन-कानूनद्वारा स्थापित सङ्घसंस्था, आयोग, समिति, राज्य कोषद्वारा सहयोग प्राप्त भई सञ्चालित संस्थाहरू, राजनीतिक दल, गैरसरकारी तथा अन्तर्राष्ट्रिय गैरसरकारी संस्थाहरू हुन् । यी सबै निकायमा हामी सूचनाको हक प्रयोग गरी सूचना मार्ग सक्छौं ।

सूचनाको अधिकार मात्र अधिकार हो । सूचनाको अधिकार संरक्षित भए मात्र अन्य अधिकार उपयोग गर्न सकिन्छ ।

आफ्नैबारेमा

मिडिया एड्भोकेसी ग्रुप (म्याग) महिला र सूचनाको क्षेत्रमा कार्यरत संस्था हो । मिडिया, कानून, व्यवस्थापन तथा एड्भोकेसीको क्षेत्रमा लामो समयदेखि कार्यरत व्यक्तित्वहरूको सहभागिता रहेको म्यागले सूचनाको हकलाई सुशासन, पारदर्शिता र जवाफदेहिताका लागि संयन्त्रको रूपमा प्रयोग गर्न स्थानीयदेखि राष्ट्रिय तहसम्म विभिन्न काम गर्दै आएको छ । सूचनामा सर्वसाधारण नागरिक तथा महिलाको पहुँच, महिला, शान्ति र सुरक्षा, सुरक्षित वैदेशिक रोजगारी र लैड्गिक हिंसाको न्यूनीकरणमा वकालत म्यागको प्रमुख कार्यक्षेत्र हो । महिला सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय संयन्त्रहरू महिलाविरुद्धका सबै प्रकारका भेदभाव उन्मूलन गर्ने महासन्धि (सीड), बेइजिङ विकास र संयुक्त राष्ट्रसङ्घ सुरक्षा परिषद्को प्रस्ताव नं. १३२५ र १८२० को कार्यान्वयनका सन्दर्भमा म्यागले वकालतको कार्य गर्दै आएको छ । स्थानीयदेखि केन्द्रीय र सर्वसाधारणदेखि नीति-निर्माण तहसम्म संस्थाका लक्षित वर्ग हुन् । सुसूचित र समतामूलक समाजको निर्माण संस्थाको अन्तिम लक्ष्य हो ।

मिडिया एड्भोकेसी ग्रुप (म्याग)

काठमाण्डौ, नेपाल

पोष्ट बक्स नं. : ८९७

फोन नं. : ०१-४२२९४४०

ईमेल : magprog08@gmail.com

वेबसाइट: www.mag.org.np